

Složky hudební výchovy*)

Původně se náš předmět jmenoval zpěv. Toto označení tehdy přesně vystihovalo i jeho obsah, neboť hudební výchova až zhruba do konce minulého století byla čistě vokální a nic jiného kromě zpívání neobsahovala. Postupným rozvojem hudební pedagogiky se v první polovině tohoto století obsah předmětu rozšiřoval. Nejprve přibyla *hudební nauka*, i když pouze v nepatrném rozsahu základní hudební gramotnosti a *intonace*, které se tehdy věnovala velká pozornost. Vynález prostředků pro záznam a reprodukci zvuku umožnil v druhé polovině tohoto století připojit složku receptivní hudební výchovy, nazvanou *poslech hudby*. Zhruba v sedmdesátých letech se obsah hudební výchovy změnil velice radikálně a přibýly další tři složky: *hra na hudební nástroje*, *improvizace* a *hudebně pohybová výchova*. A tak dnešní hudební výchova obsahuje tyto složky:

1. zpěv s hlasovým výcvikem, intonací, rytmem a hudební teorií,
2. hru na hudební nástroje,
3. improvizaci,
4. hudebně pohybovou výchovu a
5. poslech hudby.

Spojování hry na hudební nástroje s improvizací svědčí o neporozumění smyslu obou těchto samostatných složek.

Hlasový výcvik na ZŠ

Hlavním cílem hudební výchovy je žáka pomocí uměleckého díla vychovávat. K tomu je třeba zajistit, aby zpěv žáků měl tak vysokou úroveň, aby se žákům líbil a byl jim estetickým zážitkem. Hlasový výcvik**) je proto v hudební výchově klíčovou disciplínou a jeho úspěšné provádění nezbytnou podmínkou pro dosažení cíle. Množství teoretických poznatků, intonačních a rytmických dovedností i návyky z poslechu se minou účinkem, nebudou-li žáci umět kultivovaně zpívat.

Klíčovému postavení a důležitosti hlasového výcviku však buhužel neodpovídá na mnoha školách kvalita jeho provádění. Přežívají tu pověry a nesprávné metody, hlasový výcvik se neprovádí systematicky v každé hodině a v mnoha případech se hlas nesprávným používáním přímo kazí. Přitom dobře vedený hlasový výcvik ve třídě není zdaleka tak obtížný a přináší výsledky viditelné a slyšitelné takřka ihned.

Hlasový výcvik se třídou žáků je zcela odlišný od profesionální výchovy zpěváků. Liší se v tom, že učitel ve třídě pracuje s kolektivem a chybí mu možnost neustále kontrolovat jednotlivé pěvecký projev každého žáka. Také si neklade tak vysoký cíl. Zatímco tam se škola slista profesionál, zde připravujeme žáky pro sborový zpěv. A nakonec ani kvalifikace učitelů není stejná. Tam úzce specializovaný odborník a zde učitel mnohem širší specializace. Společné mají však jedno: jejich výsledky se hodnotí estetickými měřítky. Proto i učitel sólového zpěvu i učitel hudební výchovy by měli sami dobře ovládat zpěv, aby mohli nejen posoudit pěvecký výkon, ale také jej kvalitně předvést. Tento fakt si včas během studia musí uvědomit každý student oboru hudební výchova. Nebude učitelem klavíru nebo houslí, nebude hudebním historikem či vědcem, ale

* V poslední době se místo *vžitého a jednoznačného termínu složky hudební výchovy začal užívat termín hudební činnosti*. Tento termín – i když by byl možný – je však již obsazen jiným významem v hudební psychologii, kde hudebními činnostmi rozumíme *recepti, reprodukci a produkci hudby*. Proto se držíme přesnějšího původního termínu "složky hudební výchovy".

** Vhodnější termín než často užívaný výraz *hlasová výchova*. Pro vytváření dovedností se vždy používá termín *výcvik*, kdežto *výchova* má mnohem širší pojmový obsah. Je na místě ve spojení *hudební výchova* nebo *pěvecká výchova* (tj. *výchova profesionálních pěvců*), kde neoznačuje pouze hlasový výcvik.

učitelem (učitelkou) hudební výchovy, která je ze tří čtvrtin vyplněna zpěvem. Proto může být úspěšným učitelem (učitelkou) hudební výchovy jen dobrý zpěvák (zpěvačka).

Cílem hlasového výcviku na základní škole je dát žákům základní pěvecké dovednosti a návyky, odstranit případné základy ve zpěvu i v řeči a uchovat zdravě tvořený hlas pro celý život nebo pro případný pozdější další výcvik.

Rozebereme si nejprve pojem *základní hlasové dovednosti a návyky*.) Jsou to elementární a proto převážně snadné dovednosti, které však teprve, až je všechny přivedeme na návyky, ovlivní kvalitu našeho zpěvu. Většinu těchto dovedností žáci dokáží po našem předvedení či instrukci. Nebude však snadné dosáhnout takové míry jejich osvojení, že je budou běžně užívat při zpěvu písní. Učitel nesmí dopustit, aby o výsledky své práce přišel tím, že připustí, aby žáci zapomínali, čemu je naučil. Nestačí jen naučit, je třeba i opakovat a utvrzovat dovednosti, aby se nakonec staly návykem.

Jak jsme již řekli, dovednosti jsou snadné, ale je jich celá řada. A na všechny současně žák myslet nestačí. Musíme proto jednotlivé dovednosti postupně jednu za druhou převádět na návyky a pouze tu poslední bude třeba žákům připomínat. Učitel musí stačit kontrolovat, a to u všech žáků najednou. V tom je obtížnost, ale i tajemství úspěchu v hlasovém výcviku.

Během základní školy by si měl žák osvojit a zautomatizovat asi patnáct hlasových dovedností. Týkají se a) dýchání, b) tvoření tónu a c) artikulace (výslovnosti). Navíc musí učitel pracovat též na d) rozšiřování a vyrovnávání hlasového rozsahu žáků.

Vzhledem k tomu, že se jedná o vytváření a rozvíjení dovedností, musí být hlasový výcvik zařazen do každé hodiny. V pěti minutách věnovaných hlasu se musí pokročit ve všech čtyřech složkách hlasového výcviku: v dýchání, tvoření tónu, ve výslovnosti a v rozsahu. Není rozhodující, zda si učitel na každou složku vytvoří zvláštní hlasové cvičení, či zda některé složky spojí (dvě či tři) do jednoho cvičení, avšak všechny složky musí zařadit. Přitom zkušený učitel má systém hlasových cvičení celkem ustálený a nemění je každou hodinu. Teprve po vyčerpání možností daného cvičení je nahradí novým, náročnějším. V každé hodině pak pozoruje, jak žáci cvičení provádějí a zda dosahují pokroku.

Ukažme si nyní hlasová cvičení na příkladech.

Na první místo je možno zařadit *cvičení dechové*, které může vypadat takto: Žáci se rovně posadí (nebo postaví) a ruce nechají volně svěšené. Potom hluboce, neslyšně nosem nadechnou na 3-4 doby, na jednu dobu zadrží dech a polohlasně na slabiku mu, mo, ma ap. hlavově nasadí udaný tón ve vyšší poloze ($a_1 - d_2$) a drží jej na 4-8-12 dob (podle pokročilosti). Syčení je pro třídu mnohem méně vhodné, neboť ztěžuje kontrolu. Zpěvem zároveň připravujeme tvoření hlavového tónu. Později je možno místo slabik zpívat otevřenými ústy na zadopatrové n ("brumendo"), které také podporuje tvoření hlavového tónu. Také zpívání celých vět (třeba z textu nacvičené písně) na jednom tónu je vhodné a proto účelné. Pokaždé cvičení několikrát opakujeme, třeba na různých tónech.

Druhé cvičení věnujeme utvrzování *hlavového tónu*. Proto musíme začínat nahoře (c_2 – a výše) a sestupovat o několik tónů (3-5-8) dolů, opět podle pokročilosti. Jako slabiky volíme zpočátku ty, které podporují hlavovou rezonanci: mu, nu, mo, no ap. Toto cvičení pak chromaticky posunujeme nahoru až na hranici dosaženou s příslušnou třídou. Při dobré práci se nám již v prvním roce výcviku (bez ohledu na to, v které je to třídě) podaří dostat se až na $f_2 - g_2$ a každý další rok o půltón či celý tón výše. Samozřejmě těchto výšek používáme pouze v hlasových cvičeních a ne v písních. Avšak i v písních půjdeme snadno výše, než vyžadují písně v učebnicích.

Jako třetí cvičení zařadíme procvičování *výslovnosti*. Jednou to bude vokalizace, jindy nácvik koncových souhlásek (zvl. závěrových), jindy jazykolamy na rozvíjení techniky. Každé cvičení však opět ponecháme pro několik hodin po sobě, abychom v něm dosáhli zřetelného zlepšení. Tato cvičení provádíme na jednom tónu nebo na jiných útvarech (stupnice, akord), které pak opět posunujeme nahoru, dolů.

Cvičení ve stupnicových chodech a ještě lépe v rozložených akordech se hodí výborně k rozšiřování rozsahu nahoru a k vyrovnávání barvy celého rozsahu. Přijdou na řadu až po odstranění strachu z výšek.

Tato hlasová cvičení musí být dobře zavedena, aby je žáci znali a učitel neztrácel čas jejich nácvikem nebo vysvětlováním jejich smyslu. Učitel sedne ke klavíru, udeří akord a stačí jedno předzpívání modelu

* Dovedností nazýváme takový výkon žáka, který dovede provést na náš pokyn. Zautomatizujeme-li jej tak, že jej provede v příslušné situaci vždy i bez našeho pokynu, je to již návyk.

nebo i jen slovní pokyn, aby žáci začali a cílevědomě pracovali na svém hlase. Jestliže nejen slovy, ale i výsledky žáky přesvědčíme o tom, že naše hlasové cvičení v brzké době slyšitelně zlepši hlas každého, dosáhneme u žáků cílevědomého zájmu o hlasové cvičení.

Avšak tento systém hlasových pětiminutovek, které zařazujeme na začátek hodiny, nestačí k zvládnutí všech potřebných dovedností. Kromě toho bude třeba zavést ještě druhý cyklus. Na začátku roku si naplánujeme zhruba na 2-3 měsíce jednu novou dovednost a v tomto období ve všech hodinách po celou dobu věnovanou zpívání budeme tuto dovednost utvrzovat. Za čas se z ní musí stát návyk, takže i bez našeho připomínání ji žáci při zpěvu nezapomenou správně provádět. Tehdy bude možné začít nacvičovat stejným způsobem další z dovedností. Každý rok tak zautomatizujeme asi tři dovednosti, které v podstatě obsáhnou celý hlasový výcvik úměrný příslušné třídě. Příští rok začneme znovu, ale na vyšší úrovni. Tento cyklický způsob osnování učiva hlasového výcviku vyplývá opět z jeho dovednostní podstaty a z faktu, že jej zvládneme jaksi "za pochodu". Nemůžeme si (jako např. někteří učitelé sólového zpěvu mohou) naplánuvat postupně jednu dovednost za druhou (např. první dobu se učit pěvecky dýchat, potom začít s fonací, pak s vokalizací atd.) a teprve po zvládnutí všech začít zpívat. Ve škole zpíváme od první hodiny a kultivování hlasu provádíme přitom.

Řekli jsme si už několikrát, že jednotlivé hlasové dovednosti jsou z větší části velmi snadné. Je však obtížné zajistit, aby se žákům staly *návykem*. Je k tomu třeba nesmírné trpělivosti a důslednosti, aby ani jeden žák ani jedenkrát nezhřešil proti nacvičené nebo právě nacvičované dovednosti.

Probereme nyní jednotlivé dovednosti v pořadí, jež se osvědčilo. Budou se v něm pravidelně střídat dovednosti dechové, hlasové i výslovnostní, až probereme všechny, které je žádoucí a možné na základní škole probrat. Není podstatné, naplánuje-li si učitel na rok tři nebo deset dovedností. Bude-li se postupovat pomaleji, budou návyky trvalejší a naopak. Přitom na začátku řady jsou dovednosti nejdůležitější, které nejvíce a nejzřetelněji ovlivní kvalitu zpěvu.

1. *Rovně sedět*. Někomu se může zdát, že naučit žáky při zpěvu rovně sedět nebo rovně stát, je pro kvalitu zpěvu nepodstatné. Vysvětleme si, co za tím vězí.

Rozeznáváme čtyři typy dýchání:

1) *Žeberní* (kostální), při němž se hrudník rozšiřuje do stran. Je vydatné, ale velmi namáhavé. Dýcháme tak jen při velké námaze. Kdybychom tak dýchali třeba jen pár minut, cítili bychom ještě dlouho potom bolest v žeberních napínech.

2) *Bránicové* (břišní, abdominální), při němž se hrudník zvětšuje směrem dolů pohybem bránice (diafragmy), čímž se mírně nadouvá břicho. Není příliš vydatné, ale je pohodlné. Dýcháme tak většinu dne a noci, a to mimovolně, aniž bychom na to museli myslet.

3) *Malé děti dýchají* při velké námaze zvedáním ramínek. Tento typ nazýváme *svrchní* nebo *klíčkový*. Je namáhavý a přitom nevydatný, protože se při něm vzduch dostává pouze do vrchních částí plic, které mají malý obsah.

4) Pro zpěv byl vycvičen *umělý typ* spojující výhody typu žeberního a bránicového. Nazývá se *kostoabdominální* (žeburně bránicový) nebo ještě lépe *pěvecký*. Provádí se tak, že zpěvák trvale po celou dobu zpěvu drží hrudník roztažený v nádechové (inspirační) poloze a potom dýchá pouze bránicí, pomocí břišních svalů. Nácviku tohoto typu musí zpěvák věnovat dlouhou dobu pod vedením zkušeného hlasového pedagoga, čímž dosáhne velké dechové kapacity a pružnosti.

Který z těchto typů budeme praktikovat ve škole? Z přirozených typů nám žádný nevyhovuje a pěvecký typ dokonale nezvládneme. Budeme se mu tedy snažit alespoň přiblížit a nacvičíme, co se s třídou nacvičit dá. Návyk rovného držení těla vsedě i vstoje umožní žákům vydatnější dýchání než nehezky a nezdravý "kočičí hrbet". Přitom dbáme na to, aby žáci nezvedali ramena a dýchali břišními svaly. Tato viditelná péče o správné dýchání působí i psychologicky: na první pohled je vidět, že celá třída a každý žák se snaží o dokonalý zpěv. Později pak můžeme přidat požadavek mírného rozšíření hrudníku, čímž se velice přiblížíme správnému dýchání.

Zdůvodnili jsme si, proč je třeba děti naučit správnému držení těla při zpěvu a nyní si povězte, jak toho dosáhneme. Samotný návod a provedení by k návyku bylo málo. Nestačí ani zdůvodnění s odvoláním na postoj zpěváků z divadla či televize. K tomu, aby se za delší dobu stal z této snadné dovednosti návyk, který jediný má pro nás cenu, je třeba, aby učitel neustále prakticky každou vteřinu zpívání stačil kontrolovat, že se nikdo z žáků proti přijaté normě neproviňuje. Na povel "narovnejte se" či jakýkoliv jiný závazný pokyn učitele

(např. zvednutí paží k dirigování) se všichni žáci připraví ke zpěvu a po celou dobu zpívání tento postoj nezmění ani v něm nepoleví. Tato neoblomná důslednost je obtížná pro učitele a nepříjemná pro žáky, avšak jiné cesty není.

2. *Nekřičet*. Když už vidíme, že se správný postoj při zpěvu začíná stávat návykem a nepotřebuje naší nadměrnou energii a pozornost, přistoupíme k další dovednosti. Bude to příprava hlavového tónu.

Zde si opět musíme vysvětlit něco z teorie a fyziologie zpívání. Lidský hlas vzniká chvěním vazů hlasových, hlasivek, umístěných v hrtanu. Avšak tento tzv. *primární tón* je zcela nepodobný lidskému hlasu. Tuto barvu dostane teprve *rezonancí*, tj. spoluzněním celé řady dutin v našem těle. Pod pojmem dutina si musíme představit nejen dutiny vyplněné vzduchem, jako dutina ústní a nosní, ale i dutiny vyplněné měkkými částmi našeho těla (mozková, hrudní koš). Zaznívají-li převážně dutiny pod hlasivkami, mluvíme o tónu hrudním, *zní-li* převážně dutiny nad hlasivkami, je to tón hlavový. Slovem "převážně" říkáme, že čistý hrudní nebo čistý hlavový tón prakticky není možný. Při hrudním tónu se hlasivky chvějí v celé své hmotě, což je namáhavé a únavné. Proto tón hrudní má sice hrubou sílu, avšak brzy se hlasivky unaví, což způsobuje klesání tónu. Navíc chybí hrudnímu tónu nosnost a jeho barva není příliš příjemná. Nejdůležitější závadou je, že možnosti hrudního tónu jsou značně omezeny co do výšky.

Naproti tomu tón hlavový vzniká jen částečným chvěním okrajů hlasivek. Má "lehké výšky", neunavuje, a proto neklesá. Jeho nedostatkem je pouze nedostatek síly, avšak dobře se nese a má příjemnou barvu.

Pro profesionální zvl. sólový zpěv je nutno zvládnout míchání obou rezonancí (voix mixte – smíšený tón), aby byl tón dostatečně silný, krásný i nosný a schopný široké škály dynamické. Avšak pro dětský zpěv sólový i sborový je možno se vzdát požadavku na sílu a pak je možno spokojit se s hlasem převážně hlavovým. Jeho přednosti a snadnost nácviku nám vyváží nedostatek síly, která by v dětském zpěvu působila nepřirozeně. Konečně při větších časových možnostech (např. v dětském sboru) a větších odborných předpokladech učitele nic nebrání v postupném výcviku přidávání hrudní rezonance.

Hlasový výcvik dětí však v každém případě musí začínat nácvikem hlavového tónu. Jen tak dosáhneme dostatečného rozsahu do výšky, krásné barvy, nosnosti a čisté intonace.

Jako první stupeň tohoto nácviku bude třeba děti odnaučit křičení ve zpěvu. Na otázku, proč je to třeba, každý obvykle odpoví, že proto, že křičení hlasu škodí. Je to sice pravda, ale ne celá. Dvacet minut nesprávného zpívání za týden by asi hlas nezničilo, když děti často delší dobu denně v nevhodném prostředí, v chladu nebo vedru na ulici křičí a přesto to hlas většinou vydrží. Nám nevádí síla, ale *způsob tvoření* tónu, který nikdy nemůže vést ke kultivovanému zpěvu. Proto odnaučením křičení, tj. používání v podstatě mluvního tónu ve zpěvu, směřujeme k vytvoření návyku zpívat hlavovým tónem. Zpěv polohlasem už u většiny dětí vede ke správnému zpívání a u ostatních alespoň odstraňuje příčiny nehezského zpěvu. Není to tedy ještě vlastní nácvik hlavového tónu, nýbrž pouze jeho příprava.

Opět nebude stačit pouhá instrukce nebo dobrý vzor učitele, nýbrž navíc ještě železná důslednost, se kterou zastavíme zpěv, ozve-li se nehezské křičení, mluvní tón. Zde bude na místě připomenout úsloví, že zpěv musí rvát srdce a ne uši.

Dokáže-li učitel za 2 – 3 měsíce naučit děti rovně sedět a při zpěvu nekřičet, pozná odborník i laik, že třída je hlasově dobře vedena. Takový učitel je na dobré cestě vychovat za krátkou dobu ze své třídy krásně znějící sbor.

3. *Otvírat ústa*. Nejlepším začátkem nácviku pěvecké výslovnosti je budování návyku volně a dostatečně otvírat ústa, zvl. při výslovnosti samohlásek "a", "o".

Pro některé děti je tato dovednost celkem snadná, protože už při osvojování řeči na to jejich rodiče nebo pedagogové dbali. Avšak u dětí, které si navykly při řeči málo ústa otvírat, dá tato dovednost mnoho práce. U nich začneme cviky uvolňujícími svaly v tvářích a nácvikem volného spouštění dolní čelisti bez mluvení nebo zpívání. Teprve po dosažení dostatečného otevření čelisti a správného tvaru úst (podle zrcátka) přidáváme samohlásku. Tyto cviky žákům v hodině předvedeme a oni si je doma před zrcadlem nacvičí. Potom dostanou za úkol šeptem recitovat text písně s dostatečným otvíráním úst. Nakonec budou píseň zpívat. Při zpěvu jednotlivců budeme otvírání úst posuzovat na prvním místě a nedbalou výslovnost opravíme. Zpěv bude mnohem lépe znít a i na pohled bude kultivovaný. Na základě tohoto návyku pak nebude těžké vycvičit další výslovnostní dovednosti, např. vokalizaci.

4. Nádech. Když jsme položili základ správnému typu dýchání, tvoření tónu i pečlivé výslovnosti, začneme s dalšími dovednostmi, které půjdou více do hloubky.

Správný nádech musí být hluboký a neslyšný. Hloubkou nádechu rozumíme nejen vydatnost, ale ještě více požadavek, aby se vzduch dostal až do spodních laloků plic, které jsou nejobsažnější. Dosáhneme toho tím, že po nádechu na 1-2 doby dech zadržíme. Teprve pak můžeme bez "výbuchu" stejnoměrně a hospodárně dech fonací spotřebovávat. Neslyšnost nádechu je věc estetická, ale i praktická. Široce rozevřené svalstvo hrtanu nebo volné nosní otvory nekladou dechu překážku a ten může volně a vydatně proudit do plic. Na začátku skladby se vdechuje nosem, protože na to máme dost času. Uprostřed skladby, zvl. v krátké pomlce, dýchá každý zpěvák ústy. U žáků nižších tříd můžeme obrazně motivovat nádech před písní tím, že "chceme přivonět ke květině" a tím již dosáhneme všech tří požadovaných kvalit: hloubky, neslyšnosti i vdechu nosem.

I při tomto nácviku utvrzujeme kostoabdominální typ dýchání. Dbáme, aby žáci nezvedali ramena a dýchali břichem. Správné držení těla by už pro ně mělo být samozřejmým návykem. Po zvládnutí nádechu jako dovednosti budeme jako vždy pracovat na jeho zautomatizování v návyk. Před každým zpěvem žákům dohodnutým gestem ukážeme, kdy mají nadechnout, a kontrolujeme, zda to dělají správně. I když je to jako dovednost celkem snadné, dá nám hodně práce zajistit, aby to žáci dělali i bez našeho pokynu a kontroly.

5. Hlasový tón. Zatímco první čtyři hlasové dovednosti byly velice snadné, bude nácvik hlavového tónu obtížnější. Má však klíčové postavení v celém hlasovém výcviku. Metodika nácviku je většinou učitelů neznámá, takže málokdo může spoléhat na svou zkušenost ze školy. Je to jedno z profesionálních tajemství dobrých sbormistrů.

Víme, jak vzniká hlavový tón a jaké má přednosti před tónem hrudním. Nyní si povězte, jak děti k tvoření hlavového tónu navedeme. Především vycházíme z faktu, že každé dítě hlavový tón vytvořit může, ba dokonce, že to i umí. Běžně slyšíme děti vyskát, houkat jako lokomotiva, kukat, mluvit jako Hurvínek a to jsou všechno hlavově tvořené zvuky. Ve zpěvu si však děti většinou navykly napodobovat nesprávné vzory a zpívají tak, že modulují mluvní tón. Problém je v tom, jak přivést děti ke zpěvu tónem, kterým houkají, kukají ap. Jestliže učitelka zpívá hlavovým tónem, děti ji spontánně napodobují a většina třídy zpívá správně. Kde tomu tak není, bude třeba velké trpělivosti a ještě větší důslednosti v opravování chyb, abychom dosáhli žádoucího výsledku. První krok jsme udělali návykem zpěvu polohlasem. Nyní začneme s vlastním nácvikem hlavového tónu. Vyjdeme ze zvuků, které žáci hlavově vytvořit dovedou. Někomu se lépe daří houkání jako lokomotiva, jinému lépe pomůže kukání. Vždy však to musí být tón tak vysoký, aby se nedal mluvním hlasem zazpívat. U dětí je to asi c_2 . Zakukáme tedy na tónech

Kdo to napodobí na stejných tónech, kukal hlavově. Kdo zpívá níže, zpívá mluvním tónem. Vybereme tedy správné "kukačky", které pak budou vzorem ostatním, neboť žák snáze napodobí žáka. (Učitel to svým mužským hlasem vůbec dětem nemůže předvést.) Postupně dosáhneme správného zakukání u všech žáků. Velmi důležitou roli pro vytvoření hlavového tónu má postavení dutiny ústní s vysoce vyklenutým měkkým patrem a oválným napětím rtů, které navodíme žákům jako nehlasné, ale důkladné zívnutí a následné pevné sešpulení rtů pro zakukání na tónech c_2 a₁. Od této chvíle vyžadujeme stále dovednost pečlivého postavení dutiny ústní pro vytvoření hlavového tónu.

A potom přidáme další cvik:

Tím jsme si kukáním připravili tónový materiál pro písničku, kterou si nyní zakukáme.

Tento pokus zvládne většina žáků, avšak když budeme chtít, aby píseň zapívali na text, sklouzne řada žáků do starého návyku a zazpívá píseň o 2-3 tóny níže mluvním tónem. Opět vybereme dobré "kukačky" a ty svým vzorem pomohou dalším. Mohou se o to pokusit i doma, kde odpadne ostych před třídou a pokus se dříve zdaří. V každém případě je v tomto okamžiku třeba učinit zásadní předěl a v následujících písních a hodinách již nedopustit, aby se zpívalo jinak než hlavově. Navíc bude třeba udělat tři organizační opatření, která dosti podstatně zasáhnou do režimu hodin hudební výchovy:

a) Na určitou dobu vůbec vyřadit písně, které začínají nejhlubším tónem svého rozsahu (Kočka leze dírou, Ovčáci, Vyletěla holubička ap.)

b) Všechny písně přeložit o dva, tři tóny výše (např. D dur, C dur budeme zpívat v F dur, G dur ap.), takže základní rozsah, v němž budeme nyní zpívat písně bude přibližně $c_1 - d_2$. V hlasových cvičeních půjdeme ještě výše, zpočátku určitě po f_2 a pak postupně ještě výše. Vycházíme z nevyvratitelného faktu, že normální dětský hlas je soprán, jehož horní hranice je dána pouze vycvičením. Nedejme se mýlit hluboko položeným mluvním tónem a jeho altovým zabarvením u některých žáků. Ten je obvykle následkem nesprávného návyku nebo nebo špatného vzoru a jsou to právě špatné vlastnosti mluvního tónu, které zpěvem odstraňujeme. Až takového žáka naučíme zpívat hlavovým tónem, bude jeho barva i rozsah sopránový, jako u všech ostatních. Výjimky skutečných dětských altů jsou vzácné anomálie, které se vyskytují ve třídě jednou za deset let.

c) Jako třetí opatření si navykneme před každou písní žákům připomenout nebo spíše navodit hlavové tvoření tónu. Zahoukání, zakukání, malé hlasové cvičení shora dolů jsou formy, z nichž si učitel podle své volby vybere.

Výsledkem této radikální změny ve zpěvu bude nápadný kvalitativní skok, který se projeví především krásnou a typicky dětskou barvou hlásek a značným zvětšením rozsahu směrem nahoru. Třetí kvalitou bude čistá intonace a jistota, že žáci nebudou distonovat směrem dolů.

6. Výslovnost koncovek. Posloucháme-li řeč nebo neškolený zpěv, slyšíme zřetelně, že nejvíce trpí výslovnost koncovek. V běžné řeči totiž např. artikulaci závěrových hlásek nedokončíme a vytvoříme pouze závěr. Avšak správné znění závěrové hlásky uslyšíme teprve po zrušení tohoto závěru. Zpěvu bude rozumět jen tehdy, dokončíme-li výslovnost každé koncové souhlásky.

Při výkladu můžeme použít i důkazu o nedokonalosti výslovnosti žáků. Napišme na papír řadu jednotlivých slov, která se liší koncovkou a nechme to přečíst některého žáka. Ostatní ať zapíší nebo zopakují tato slova. Uvidíme, kolik zkreslení nastane, nepomáhá-li nám kontext. Proto budeme ve zpěvu dbát na správnou výslovnost koncovek. V prvních hodinách si v hlasové rozcvičce některé nacvičíme a počínaje touto hodinou budeme dbát na výslovnost koncovek ve všech zpívaných písních.

Příklady artikulčních cvičení:

Znělé se na konci slov vyslovují neznělé: b jako [p], d jako [t], g jako [k], ň jako [tʃ]: U závěrových hlásek musíme zrušit závěr.

b - p: zub, sup, tep pálí,
d - t: led, let, rád tam půjdu, čtrnáct tupňů,
ď - t': hled', let', let' t'ím výš, buď t'ím dál,
g - k: skok, rok, tak káže nám,
m: dám, vám, tam má, dám mu to,
n: ten, den nám dal,
ň: dlaň, klaň, nehaň ňic,

U hlásek třených (úžinových) a zvlášť sykavek dbáme na zřetelné, avšak krátké znění.

c: bác, tanec, konec cvičení,
č: léč, koláč, nač čekáš,
z - s: les, bos, odnes si to,
ž - š: máš, kaluž, vidíš školu,
v - f: dav, konev, funí.

Také výslovnosti dvojhásek na konci slov musíme věnovat pozornost. Tón zpíváme na samohlásku a souhláskový element (u nebo j) vyslovíme krátce až úplně na konci tónu. Nehezke prodlužování -u nebo -j, jak to slyšíme od některých neškolených zpěváků, je nehezke, protože odporuje českému úzu.

Cvičení zpíváme na dlouhých tónech a konec dvojhlásky vysloví žáci podle učitelova gesta:

-j : ráj, dej, bij, řoj, můj,

-u : horou, jdou.

7. **Frázování.** Pro pěkný přednes písní je velice důležité správné frázování. Nádech, který přeruší proud zpěvu, je možno umístit pouze na konci hudební nebo textové věty, protože jinak bychom mohli změnit smysl textu a porušit hudební tektoniku. Proto při nácviku každé písně nádechy v notách vyznačíme a důsledně dbáme na jejich realizaci. Nádech uprostřed věty nebo dokonce uprostřed slova vždy žáku vytkneme a žádáme, aby se opravil. Žáci si musí vypěstovat zřetel na tuto chybu ve vlastním zpěvu i při poslechu. Můžeme to provést např. takto: Vyvoláme žáka, aby zazpíval některou z nacvičených písní a ostatní žáky vyzveme, aby dávali pozor, zda v ní neudělá nějakou chybu. Po zazpívání žáci vytýkají různé chyby, některé právem, jiné chybně. Žádný však nepotřebuje, že zkoušený nadechl v nesprávném místě. Povíme jim to tedy sami a necháme žáka zazpívat píseň bez této chyby. Když pak v příští hodině pokus opakujeme, leckterý žák hádá, že chyba byla ve frázování, i když tomu tak nebylo. Pokrok je v tom, že již vědí, že se v tomto ohledu vůbec může chybovat. Při poslechu zpěvu a při vlastním zpívání budou si již i této stránky všimati.

Aby se dýchání celé třídy sjednotilo a nebylo živelné, ukazuje učitel při dirigování každý nádech a chybné nádechy vždy zpívajícímu vytkne. Správné frázování výrazně zlepší dojem z výkonu.

8. **Měkké nasazení samohlásek.** Začátek samohlásky při zpěvu se nazývá nasazení. Podle způsobu, jak tento začátek provedeme, rozeznáváme nasazení měkké, tvrdé a dyšné.

Tvrdé nasazení znamená předrážení souhlásky zvané *hlasivkový ráz* před vlastní samohláskou. Tato hláska, která se ve fonetické abecedě značí *ʔ*, vznikne tím, že sevřené hlasivky prorazíme proudem výdechu. Podobně vznikne i hláska *p*, pouze místo hlasivky tu prorážíme sevřené rty. Ostatně tato hláska se občas vyskytne i v češtině, např. v moravském záporu *ne-e* [neʔe] nebo ve spojení "na okně", které můžeme vyslovit [naokʔne] nebo s hlasivkovým rázem [naʔokʔne]. Předrážení této explozivní počáteční samohláskou je ve zpěvu nežádoucí, protože nepůsobí příjemně, zhoršuje kvalitu intonace začátku tónu a škodí hlasivkám přílišným vysoušením.

Ve zpěvu jsme si zvykli slyšet tzv. *měkké nasazení*, při němž samohláska začíná bez rázu. Před nácvikem je třeba žákům oba způsoby předvést v pianu i forte, aby si je sluchem osvojili. Pro nácvik měkkého nasazení se osvědčuje představit si, že chceme vyslovit hlásku *h*. Tím se hrdlo rozšíří a uvolní a vyslovená samohláska zazní bez rázu. V každé hodině pak zařadíme pár cvičení v dlouhých tónech na samohlásky. Neuškodí, budou-li žáci z cvičných důvodů nasazovat samohlásky oběma způsoby. Budou to alespoň lépe slyšet. Přezpíváme pak všechny písně začínající samohláskou s patřičným zřetelem k jejich měkkému nasazování. A do budoucna si učitel na tuto chybu dá pozor, aby ji vždy důsledně opravil, kdyby se vyskytla.

9. **Vokalizace.** Nositelem tónu je samohláska (vokál). Proto správná výslovnost samohlásek čili vokalizace je důležitou součástí výuky zpěvu, směřující ke srozumitelné a ortoepické výslovnosti. První krok na této cestě už jsme udělali při nácviku otvírání úst. Tím se zlepšila výslovnost otevřených hlásek "a" a "o". Také všechna hlasová cvičení na začátku hodiny hudební výchovy přispívala ke zlepšení výslovnosti samohlásek. Nyní však začneme se systematickým nácvikem jednotlivých samohlásek. Protože to je dosti rozsáhlá látka, bude dobře, když si na to naplánujeme tři měsíce.

V češtině jsou dvě normy správné výslovnosti (ortoepie), česká a moravská. Hlavní rozdíl je v asimilaci čili ve spodobě. V Čechách se vyslovuje [naschledanou] kdežto na Moravě [nazhledanou].

Druhý rozdíl mezi oběma ortoepickými normami je v kvalitě samohlásek. Přibližně stejné je "a, u", kdežto "o, e" se liší. České hlásky *o, e*, jsou otevřené (fonetický přepis [ɔ, ɛ]), moravské zavřené [o, e]. V nářečích je tato otevřenost i zavřenost přehnaná, takže zní vulgárně. Bude na učiteli, aby poznal tyto odchylky od ortoepické normy a naučil žáky pěkně vokalizovat. U dětí obecně a bez ohledu na krajovou výslovnost bývá také hláska "i" velice úzká (jazyk blízko u patra), což zpěvu nesvědčí. Také tuto chybu odstraníme svým vzorem a důsledným opravováním.

Malé děti, které rodiče rozmazlovali nesprávnou "dětskou" výslovností, si přinášejí do mateřské školy nebo i do první třídy nehezke přední [a], které jim kazí výslovnost. Potřz při ostraňování spočívá v tom, že tyto děti rozdíl mezi oběma "a" neslyší.

Nácvik správné vokalizace se realizuje hlavně v hlasových pětiminutovkách na začátku hodiny a aplikuje se na zpěv písní.

10. **Prodlužování výdechu.** Další dovednost se bude týkat opět dechu. Bude to hospodaření s dechem čili prodlužování výdechu, aby žák byl schopen zazpívat jedním dechem i delší fráze.

Nácvik syčením nepovažuji za šťastný. Žáci při něm často podvádějí a potají se nadechují, aby ukázali, že mají delší výdech. Hlavní důvod proti syčení je však v tom, že neučí žáky zpomalovat výdech na zpěvu, takže nemá vliv na jeho zkvalitňování. Lépe je nacvičovat ekonomii dechu přímo na písních. Buď písně zpomalujeme nebo spojujeme dvě fráze na jeden dech. A potom opět při zpěvu písní dbáme na to, aby žáci nové delší fráze zpívali skutečně na jeden dech.

11. **Vázání.** Pro celistvé znění zpěvní věty je důležité, aby zpěvák tóny od sebe neodděloval, nýbrž je vázal (détaché). Říkává se, že kdo neváže, nezpívá. Toto vázání není dětem vlastní, zvláště proto, že většina dětských písní je veselých a rytmických a vyžaduje spíše staccatový přednes. Když pak mají zazpívat píseň s kantilénou, nedovedou ji správně provést. Nácvik vázání se dá sice také zabudovat do hlasových cvičení, ale mnohem více pomáhá vzorné předvedení a důsledný nácvik přímo na písní.

12. **Souhláskové shluky.** Čeština je jazyk bohatý na souhlásky, které se někdy shlukují ve skupiny pro cizince nevyslovitelné (strč prst skrz krk). Nácvik těchto souhláskových shluků bude rozvněž třeba zařadit do pěveckého výcviku na základní škole. Kromě speciálních cvičení v hlasové rozcvičce (jazykolamy) budeme dbát i při zpěvu písní, aby tyto shluky byly vysloveny pečlivě a srozumitelně.

13. **Přidech.** U některých písní jsou dlouhé sledy krátkých not, mezi nimiž není místa na nádech a přece tam dýchat musíme. Technika krátkého vdechu (přidech) je poměrně náročná, při tom písně, v nichž je přidech potřeba, se vyskytují již v nejnižších třídách.

Přestože by se dala vytvořit cvičení na nácvik přidechu, bude lépe nacvičovat jej přímo na písních. Např. v písní "Prší, prší, jen se leje, kam koníčky pojedeme, pojedeme na luka, až kukačka zakuká", vystačí pouze školený zpěvák s dechem na celou sloku. Žáci budou musit někde uprostřed přidechnout. Zpomalíme píseň alespoň dvojnásobně a poslední slabiku první věty " - me" zkrátíme na šestnáctinu a v ušetřené šestnáctině rychle přidechneme. V pomalém tempu se nám to podaří a pak už zbývá pouze postupným zrychlováním celý postup nacvičit i v rychlejším tempu. Není to však ani snadné ani brzy naučitelné.

14. **Dělení slov.** Dělení slov na slabiky se ve zpěvu liší od dělení podle pravidel pravopisu a pod notami by nesporně mělo být podle zákonů pěvecké výslovnosti. Konečná jazyková úprava učebnic se však řídí pravidly pravopisu a ne pěveckou výslovností. Jako důvod k tomu se uvádí, že si žáci pohledem na "chybně" dělené slabiky toto dělení osvojují a pak chybně píší.

V zásadě dělíme ve zpěvu slova na slabiky tak, aby vznikly slabiky otevřené (kromě poslední), končící samohláskou. Příklady: vý - slo - vno - stní, tre - stu - ho - dný ap. Výjimky se dělají u *j, l, m, n*, které vyslovíme na úplném konci předchozí slabiky: hej - no, vel - ký, tám - hle, ten -to stejně jako dvojhlásky *lou - ka*.

15. **Deklamace.** Deklamací se ve zpěvu rozumí *shoda melodie a textu v přízvuku a délce*. Její závazné dodržování v Čechách poprvé uplatnil *Bedřich Smetana*, který, ač se jí ve škole nenaučil a v prvních operách proti ní hřešil, postupem času vlastním studiem české výslovnosti dospěl k normě, kterou po něm dodržují všichni dobří skladatelé. V *Prodané nevěstě* ještě najdeme prohrešky proti duchu jazyka ("Milostné zvířátko, uděláme z vás", "že bych já prodal svoji Mařenku" a mj.), v dalším díle však najdeme už jen vzornou deklamaci.

V lidových písních, zvláště v dalších slokách českých písní tzv. instrumentálního typu, často najdeme neshodu mezi přízvukem nebo délkou v textu a v melodii, což je vysvětlitelné dodatečným vznikem slok. Jak budeme takové písně zpívat? Dáme přednost přízvuku a délce hudební nebo textové? Musíme zpívat tak, aby nám bylo rozumět. To znamená, že budeme deklamovat podle textu, protože jinak bychom vyslovovali něco jiného. V češtině totiž každé slovo začíná přízvuknou slabikou. Opačně to znamená, že uslyšíme-li přízvuk, je to pro nás signál, že tu začíná slovo. Právě tak délku musíme vyslovovat podle textu a ne podle

hudby. Např. v písni "Tovačov, Tovačov, tovačovský hatě" zpíváme slabiky -vský ha - tě na stejné čtvrté noty. Slabiku -vský na první dobu musíme zazpívat détaché, dlouze, kdežto slabiky "hatě" na druhé dvě doby zazpíváme staccato, aby posluchač poznal správné délky a porozuměl textu. Návnik deklamace provádíme hlavně na písničkách.

Probrali jsme všechny dovednosti, které je možné a žádoucí vycvičit na základní škole a dozvěděli jsme se, že až na jednu nejsou nijak obtížné. Je pouze pro učitele obtížné zautomatizovat je u žáků v návyky. Uvedený výběr a pořadí nejsou jediným možným řešením, avšak je to osvědčený systém a cesta, která vede k cíli, k esteticky znějícímu zpěvu třídy i jednotlivých dětí.

Celý postup je osnován cyklicky, nikoli lineárně a jeho výsledky proto budou v každém stádiu závislé ne na tom, kam jsme došli, ale na tom, jak dokonale si to žáci osvojili. Není rozhodující množství probraného učiva, ale kvalita zvládnutých dovedností. Bylo by možné vystačit i s menším počtem dovedností za podmínky, že jejich zvládnutí bude dokonalé.

Rozdělení učiva hlasového výcviku do ročníků:

1. ročník. Rovně sedět, stát. Zpěv polohlasem, hlavový tón. Otvírání úst. Rozsah $c_1 - d_2$.
2. ročník. Frázování. Hlavový tón. Výslovnost koncovek. Rozsah $c_1 - es_2$.
3. ročník. Nádech. Měkké nasazení. Dělení slov na slabiky. Rozsah $h - e_2$.
4. ročník. Prodlužování výdechu. Vázání. Vokalizace. Rozsah $b - f_2$.
5. ročník. Bránicové dýchání. Zesilování, zeslabování. Souhláskové shluky. Rozsah $a - fis_2$.
6. ročník. Bránicové dýchání. Vyrovnávání rejstříků. Deklamace. Rozsah $g - g_2$.
7. ročník. Základní pěvecké návyky. Rozsah $g - g_2$, mutanti $d - d_1$.
8. a 9. ročník. Základní pěvecké návyky. Rozsah dívky $g - g_2$, tenor $c - e_1$, bas $A - d_1$.

Otázky k opakování

1. Cíl hlasového výcviku na ZŠ. 2. Čeho se týkají základní hlasové dovednosti. 3. Hlavový tón. 4. Návnik hlavového tónu. 5. Typy dýchání. 6. Výslovnost. 7. Nádech. 8. Nasazení samohlásek. 9. Vokalizace. 10. Dělení slov na slabiky ve zpěvu. 11. Deklamace.

Rytmický výcvik

Již jsme konstatovali, že smysl pro rytmus se u dětí rozvíjí ze všech schopností nejdříve a dobré moderní metody (Orff aj.) toho právem využívají.

Z mateřské školy by si děti měly přinést celou řadu rytmičtých dovedností. Protože však jejich úroveň je nestejná, je třeba tyto dovednosti v prvním ročníku dodělat. Především by měly umět tleskáním reprodukovat *rytmus písně* a měly by tento výraz také umět používat. Samozřejmě je nebudeme učit definicí rytmu, nýbrž tento pojem přirozeně zavedeme do jejich slovníku, např. tak, že vytleskáme písničku a dětem povíme, že jsme zatleskali rytmus písně. Dále již tento termín běžně používáme a žádáme to i od dětí.

Vzhledem k tomu, že ve hře na dětské hudební nástroje budeme pojem rytmus často používat, podaří se nám jej brzy dětem v jejich pojmech udomácnit.

Druhým pojmem bude *metrum*, které dětem přeložíme slovem *doby*. Z pochodování k písni přejdeme k tleskání dob a jejich odlišení od rytmu písně. Dále nepokračujeme, dokud každý z žáků nedovede v jednoduchých písničkách dvoučtvrtových i tříčtvrtových zatleskat nebo poznat, co je rytmus a co jsou doby. Děti to chápou po svém: že tleskat rytmus znamená tlesknout na každou slabiku, kdežto tleskat doby znamená tleskat, jako bychom pochodovali.

Třetí dovedností, kterou by si žáci měli přinést již z mateřské školy je vytleskávání první doby *taktu*. Pro děti je to tleskání pouze na levou nohu (ve 2/4 taktu). Jako u všech předchozích dovedností, nacvičujeme i tuto dovednost tak, že učitel začne s dětmi nejprve tleskat a teprve do tleskání pak začne zpívat. Takto to dokáží i slabší žáci. Postupně musí žáci tuto dovednost zvládnout do té míry, že dovedou sami k písni tleskat rytmus, doby i takty. A zde začíná učivo prvního ročníku základní školy, jímž je rytmičtý výcvik na základě zápisu.

Nejprve žáci zaznamenají, že tóny mohou být *dlouhé* a *krátké* a naučí se zapisovat známé lidové písničky čárkovým písmem nejdříve jakoby drženou křídou ve vzduchu, pak i křídou na tabuli.

Až já budu vel - ká...

Pak přistoupíme k notovému zápisu. V taktu dvoučtvrtovém nejprve zvládneme rytmus dvou not čtvrtových.

Protože jsme v první třídě, používáme hravé formy. Budeme si hrát na řemeslníky a zatloukat hřebíky do prken. Levá dlaň je prkno a pravá pěst kladivo. Počítáme do dvou a pravidelně zatloukáme po dvou hřebících do každého prkna.

Nyní si budeme hrát na muzikanty a stejným způsobem budeme hrát podle not na buben. Kdo to bude nejlépe umět, dostane skutečný bubínek a zahraje na něj. To, co hraje, se stane doprovodem písni, třeba To je zlatý posvícení. Postupně rozdáme další bicí nástroje všem žákům, kteří dovedou noty zahrát. Nakonec je možné přidat i nástroje melodické a protože tato píseň je pentatónická, stačí odstranit z nástroje sedmý a čtvrtý stupeň (v F dur e, b) a žáci mohou hrát libovolné tóny v napsaném čtvrtovém rytmu. Toto uplatnění rytmičtých dovedností žáky dostatečně stimuluje, takže se jim rádi učí. Kdyby se učili pouze samoučelně rytmus a nemohli to upotřebit na zajímavém muzicírování, brzy by zájem ztratili.

Jako další rytmus zvládnou žáci *pomlku čtvrtovou* v taktu dvoučtvrtovém.

Opět můžeme návnik motivovat hrou na řemeslníky. Poslední z hřebíků se ohnul, takže udeříme do prázdna. A stejně tak při hře na buben.

Také toto čtyřtaktí použijeme k doprovodu písně, třeba Pod naším okýnkem.

Jako poslední rytmus v prvním ročníku naučíme žáky čtyři noty osminové.

Nejprve poznámku ke grafické stránce zápisu. Doposud se osminové noty psaly dvojím způsobem – pro zpěv s praporce a pro nástroje s trámci. Poslední dobou se právem stále více prosazuje instrumentální způsob, takže např. na Slovensku se osminové noty píší vždy jen s trámci a pouze jednotlivá osmina s praporcem. Tento způsob zápisu je beze sporu progresivní a je jen rozumné se jím řídit. Budeme tedy žáky učit psát noty osminové vždy po dvou s trámcem. Poznáme brzy, že to má kromě výhody grafické (snažší psaní) i výhody didaktické (globální čtení).

Při nácviku osmin stavíme před žáka poprvé úkol rozlišit dvě rytmické hodnoty a úkol rozdělit dobu na dvě stejné poloviny. Oba úkoly jsou obtížné, máme však spolehlivý způsob, jak je usnadnit, takže je brzy bezpečně zvládnou všichni žáci. U rytmu pracujeme s abstraktními a tudíž žákům těžko představitelnými pojmy jako doba, polovina doby ap. Pochopit a zvládnout je mohou pouze v konkrétní podobě. A tuto *konkretizaci* nám poskytují francouzské *rytmické slabiky*. Noty čtvrtové si představíme jako pravidelně vyslovované slabiky tá tá a noty osminové jako tate tate.

Okamžitě po výkladu a bez dlouhého nacvičování dovedou žáci přečíst, ale i zapsat rytmy obsahující tyto dva prvky.

Tyto rytmy nám opět poslouží jako *ostinát* (tj. stále se opakující) doprovod k písničkám.

Já mám koně, Prší, prší,

Holka modrooká, Já jsem z Kutné Hory,

Až já budu velká, Na tom pražském mostě

Po procvičení aktivního čtení těchto rytmů dokáží žáci tyto rytmy i *zapisovat*. Od žáků prvního ročníku ovšem nemůžeme požadovat psaní not v pravém slova smyslu, a musíme jim to usnadnit. Nejlépe nám k tomu poslouží *rytmické kostečky*. (Jejich popis najdeme v kapitole o metodických pomůckách na konci této knihy.) Nejprve si předebraný rytmus nebo píseň, kterou mají rytmicky zapsat, poslechnou. Potom si ji zazpívají na slabiky a potom po taktech postupně skládají.

Vraťme se zpět k metodickému postupu. Záměrně jsme se po určitou dobu omezovali pouze na rozlišování not osminových a čtvrtových. Teprve po jejich dobrém zvládnutí přidáme již dříve probraný rytmus,

který budeme slabikovat jako "tá nic". A opět si procvičíme řadu čtyřtaktů, které použijeme jako *ostinát* doprovod dalších písniček.

Kočka leze dírou

Na voděnce, na potoce

Husa divoká

Na tom pražském mostě

Procvičování rytmu pomocí rytmických slabik musí být nejen časté, ale hlavně nápaditě pestré. Především si učitel i žáci musí navýknout stále střídat všechny tři způsoby čtení rytmů:

1. recitace rytmu na slabiky,
2. recitace slabik spolu s tleskáním a
3. tleskání rytmu bez slabik (pouze na základě představy slabik).

V počátečním stadiu, prakticky po celý první stupeň ZŠ, tyto tři způsoby čtení rytmu stále střídavě používáme.

K procvičování rytmu nám dobře poslouží např. tyto způsoby:

1. Zpívání známých písní na rytmické slabiky.
2. Poznávání písní podle zápisu rytmu slabikami. Např. poznej, která píseň začíná rytmem tate tate tá tá.
3. Zapiš rytmus tá tá tate tate notami (na rytmických kostečkách).
4. Zapiš rytmus prvních taktů písně Na tom pražském mostě (na rytmických kostečkách) – nejprve zazpívat na slabiky a pak zapsat.
5. Na tabuli jsou zapsána čtyři různá rytmická dvojtaktí a žák má poznat, které z nich učitel hraje. Zde asi končí úkoly i činnosti prvního ročníku.

Má-li být naše práce úspěšná, je třeba si pro každý ročník stanovit minimální normy rozvoje hudebních schopností a ve své práci se jimi řídit.

V dobře vedené hudební výchově by každý žák na konci prvního ročníku měl být schopen:

1. Ke známé písni zatleskat její rytmus, doby nebo takty.
2. Rytmus složený z probraných tří rytmů přečíst v rytmu na slabiky:

Nakonec ještě dvě metodické zásady. Protože se při rytmickém výcviku jedná o *dovednosti*, je jasné, že k dokonalému zvládnutí je nutno je co nejčastěji *opakovat*. Budeme tedy rytmický výcvik zařazovat v délce 3 – 5 minut *do každé hodiny* hudební výchovy. Jinak bychom úspěchu nedosáhli a vlastně zbytečně mrhali časem. Na 3 – 5 minut pozornost žáků vydrží, zvláště budeme-li nápaditě střídat způsoby práce, a tento čas stačí k tomu, aby si žáci rytmické dovednosti osvojili v upotřebitelné míře.

Druhou zásadou, kterou se každý úspěšný učitel musí řídit, je *aplikace* získaných dovedností např. při hře na dětské nástroje, při nácviku písní apod. Žáci totiž musí sami poznat, nač se těmito dovednostem učí. Budou-li vidět, že si podle not mohou zahrát na své oblíbené nástroje, zazpívat píseň z not, nebo píseň zapsat, budou se zájmem tyto činnosti provádět. Bez této zpětné vazby úspěchu nedosáhneme.

Ve druhém ročníku zvládnou žáci v taktu *dvoučtvrt'ovém* rytmy

a v taktu *tříčtvrt'ovém*

Je to přibližně jeden nový rytmus za měsíc, nepočítáme-li září a červen, jako měsíce k opakování. Srovnáme-li to s učivem jiných předmětů a přihlédneme-li k tomu, že novým poznatkem jsou vlastně pouze slabiky noty půlové tá-á, musíme uznat, že je to pensum přiměřené. Mnohým se dokonce bude zdát, že je možné je probrat rychleji. Avšak to je omyl, který by se nám brzy vymstil. Učivo je nutně třeba si rozdělit na delší dobu a zvládat po taktech, které si žák osvojuje globálně. Za měsíc je možné dosáhnout, že každý žák (a to je důležité!) probraný takt jako celek přečte, pozná i zapíše.

Ještě jedno vysvětlení k rytmickému diktátu. Obecně se věří, že zapisovat rytmy je obtížnější než rytmus číst. Ale to je proto, že každý věnoval nácviku čtení tisíckrát více času než nácviku zápisu. Budeme-li oběma činnostem věnovat stejnou dobu, budou obě dovednosti stejně těžké, lépe řečeno stejně snadné. Naše zkušenosti pak ukazují, že rytmický diktát pomocí rytmických kostek patří k nejatraktivnějším činnostem žáků, o níž si často sami říkají.

Jako metodické pomůcky pro rytmický výcvik ve druhém ročníku jsou nepostradatelné, ale i dostačující *rytmické kostky*, *) jako demonstrační pomůcky pro učitele a *rytmické kostčky* jako manipulační pomůcka pro žáky. **)

Ke *způsobům procvičování* rytmu popsaným ve stati v prvním ročníku můžeme ve druhém ročníku přidat tyto další:

1. Učitel zahraje nebo zazpívá melodické dvoutaktí a žáci je opakuji na rytmické slabiky.
2. Kdo najde více písní, které začínají tímto rytmem, nebo v nichž se vyskytuje tento rytmus:

3. *Rytmický kánon*. Učitel si připraví tři probrané rytmy na tabulkách z rytmické stavebnice (viz. kapitola Učební pomůcky) např.

Potom rozdá bicí nástroje, každé řadě jiný. Udá doby, které si žáci nohou ťukají. Potom ukáže první řadě první rytmus

a žáci jej začnou v daném metru na své nástroje opakovat. Pak ukáže druhé řadě druhý rytmus

* K dostání u autora této publikace.

** K dostání v Komeniu.

žáci se přidají k první řadě. Nakonec pak na gesto učitele všichni ukončí kánon společným úderem. Při začátku nácviku je možné se spokojit jen se dvěma rytmy, naopak později je možné počet rytmů zvětšit a k nacvičenému kánonu přidat zpěv vhodné písně.

V prvním ročníku jsme zpívali písně podle sluchu nebo je zapisovali pouze melodicky nebo pouze rytmicky. V druhém ročníku je možné již zpívat písně podle not. Samozřejmě je musíme mít uspořádané do progresivní metodické řady tak, aby každá nová píseň přinášela buď nový prvek intonační, nový stupeň, nebo nový prvek rytmický, nový rytmus.

Protože z první třídy žáci znají první tři rytmy v taktu *dvoučtvrt'ovém*

a z intonace pak volný nástup prvního stupně ① a diatonické postupy, mohou si z not zazpívat první píseň "Když jsem já šel k mé panence". Postup je popsán v kapitole Intonační výcvik.

Po probrání dalšího rytmu

přijde na řadu píseň "Doliny, doliny". Nový rytmus

se vyskytne poprvé v písni "U Čerčan je háječek".

V taktu *dvoučtvrt'ovém* už nám pak pro tento rok zbývá pouze nota půlová, kterou podložíme slabikami tá-á, každá slabika na jednu dobu. Procvičováním v každé hodině dosáhneme toho, že žáci dovedou rozlišit rytmus

Potom je na řadě takt *tříčtvrt'ový* 3/4. Důležité je, aby žáci rozuměli jeho označení. Horní číslice značí počet dob v taktu (do kolika počítáme) a spodní číslice značí, jaké jsou počítací jednotky (jaká nota je na jednu dobu). Přečtou tedy 3/4 takto: Počítáme do tří a na dobu je čtvrt'ová.

Pro začátek se spokojíme v taktu 3/4 pouze s dobovými hodnotami.

To nám stačí na další píseň "Ta naše hospoda".
O nic těžší nebude ani přidání čtvrt'ové pomlky

a později i

Kombinaci čtvrt'ových not s půlovými procvičíme nejprve v taktu

a později též

To nám umožní zazpívat z not píseň "Vyletěl holoubek".
Obrácený rytmus

se uplatní např. v písni "Já mám doma kvočnu".

Zde asi končí možnosti druhého ročníku v rytmu. Každý žák by měl umět:

- probrané rytmy přečíst na slabiky, tleskáním nebo obojím způsobem,
- tyto rytmy zapsat pomocí rytmických kostek,
- snadným ostinátem doprovodit třídou zpívanou píseň.

Ve třetím ročníku si žáci osvojí kombinace not osminových, čtvrtových a půlových včetně pomlky čtvrtové v taktu 3/4 a C.

Toto učivo nepřináší nové poznatky a obvykle nedělá potíže. Vlastně slouží k tomu, abychom dosáhli větší zběhlosti ve čtení rytmu.

Jako novou hodnotu zavedeme notu půlovou s tečkou, která se nazývá tříčtvrtová a trvá na tři doby

Jako písňe na procvičení nových rytmů se hodí např. Ach, synku III.25, Slunéčko zachází III. Spojením dvou taktů dvoučtvrtových vznikne takt čtyřčtvrtový, který se též značí C. Ani tyto rytmy nejsou nové a obtížné.

K procvičování rytmu počínaje třetím ročníkem potřebujeme další pomůcky. Je to *rytmická stavebnice* a *rytmické domino* (viz kapitola Učební pomůcky), které nám umožňují další způsoby procvičování rytmu.

1. *Rytmický diktát*. Učitel zahraje čtyřtaktový rytmický úryvek ze známých rytmů; nejprve celý a potom znova po taktech: poprvé to bude pouze první takt, po zapsání znova první a druhý takt, pak první tři takty a nakonec celý příklad. V případě potřeby je možno takty opakovat. Žáci si každý takt představí ve slabikách, vyhledají příslušnou tabulku a položí do řádku. V počátku nácviku tohoto diktátu je vhodné žákům prozradit, ze kterých rytmů se příklad bude skládat a dovolit jim příslušné takty si připravit na lavici. Později jim připravíme navíc i některé rytmy, které se v příkladě neobjeví, čímž jim práci ztížíme.

2. Chceme-li v nejkratším čase vyzkoušet co nejvíce žáků, připravíme si na rytmické stavebnici dvě čtyřtaktí ve stejném taktu, na každý řádek jedno. Určíme v jakém pořadí budou žáci číst a jakým způsobem (slabiky, slabiky s tleskáním nebo pouhé tleskání). Potom udáme doby a žáci jeden po druhém bez přerušení reprodukuji vždy každý jedno čtyřtaktí. Zatímco čte druhý žák druhý řádek, změní učitel obrácením nebo výměnou jeden z taktů v prvním řádku. Až jej bude číst třetí žák, změní učitel opět jeden takt v druhém řádku a takto až do konce. Žáci přitom sami kontrolují správnost a hlasitým "Chyba" reagují na chybné přečtení. Chybivší žák se postaví a po skončení celého diktátu se musí vykoupit správným přečtením alespoň dvou příkladů. Za minutu je vyzkoušena jedna řada a příští hodinu se přihlásí další řada. Přitom řady soutěží o nejmenší počet chyb a máme vyzkoušeno, že se na soutěž těší.

Na konci třetího ročníku by měl každý žák umět

- přečíst probrané rytmy,
- zapsat je,
- podle not rytmicky doprovázet zpěv třídy.

Ve čtvrtém ročníku je čas naučit žáky notu třiosminovou s následující osminovou. Tento rytmus je mnohem obtížnější, protože tu žák musí poprvé dělit dobu uprostřed noty na dvě poloviny. Při výkladu vyjdeme z rytmu

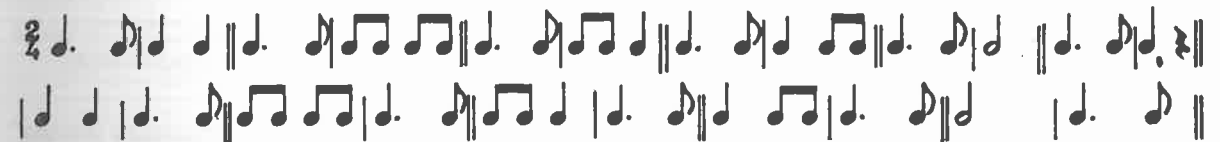
v němž spojíme první dvě noty, čímž zmizí -t- druhé slabiky

což pak zapíšeme

Po výkladu bude následovat nácvik spojení tohoto rytmu se všemi dosud probranými rytmy v taktu dvoučtvrtovém.

Po zvládnutí tohoto rytmu můžeme nacvičit píseň Sedemdesiat sukien mala IV.71. Do pololetí nacvičíme ještě tentýž rytmus v taktu čtyřčtvrtovém.

V druhém pololetí budeme pilně cvičit notu třiosminovou v taktu tříčtvrtovém. Jsou to tyto čtyři rytmy:

Po nacvičení prvního z nich můžeme z not intonovat písničky Za vodou IV.114 a Měsíček svítí V.162.

Rytmy s třiosminovou notou jsou řádově těžší oproti předešlým, takže se dá říci, že je zvládnou jen ti žáci, kteří prošli celou metodickou řadou od prvního po čtvrtý ročník. Budme si toho vědomi a v případě, že se žákům nedostalo dostatek času na zvládnutí předchozího učiva, slevíme na požadavcích třeba tím, že rytmy ve tříčtvrtovém taktu přesuneme až do pátého ročníku. Stále se řídíme již proslovenou zásadou, že v hudební výchově neplatí: čím více naučíme, tím lépe. Zde to platí naopak: čím lépe to naučíme, tím je to více. A vždy myslíme na zvládnutí učiva všemi žáky i když diferencovaně.

Jako pomůcky nám slouží i nadále rytmické stavebnice a rytmické domino.

Při procvičování používáme stále tytéž formy práce jako v předchozích ročnících, pouze příklady volíme delší, např. čtyřtaktové a tempo zrychlujeme.

Po čtvrtém ročníku by každý žák měl umět přečíst rytmy s notou třiosminovou alespoň v taktu dvoučtvrtovém.

V pátém ročníku zvládnou žáci *synkopu* a *osminovou pomlku* na lehké polovině doby. Slabiky pro čtvrtovou synkopu si snadno odvodíme z osmin. První osmina bude "ta", poslední "te" a mezi nimi je čtvrtová "tá".

Jako předchozí rytmy zvládneme i synkopu globálně jako celek a dobře procvičíme ve spojení s probranými rytmy v taktu dvoučtvrtovém, příp. čtyřčtvrtovém. Dalším rytmem, k němuž žáci dospěli, bude osmina s třiosminovou, jak se vyskytuje v písničkách čardášových.

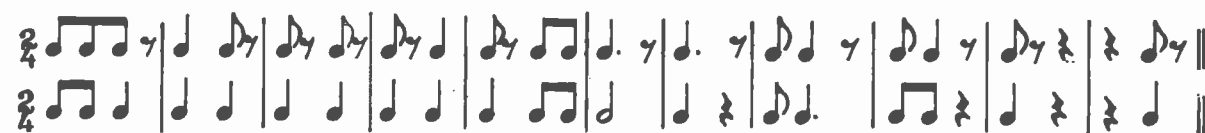

K procvičení nám poslouží mnoho písní ze Slováků a Slovenska. V druhém pololetí pátého ročníku poznáme *pomlku osminovou*, avšak omezíme se pouze na její snadnější formu na *lehké polovině doby*. Budou to tyto rytmy:

K jejich slabikování žákům poradíme pro nový útvar , jeho srovnání s rytmem .

Vyslovíme-li na jednu dobu místo tá pouze krátké ta, vznikne za ním automaticky pomlka. Dbáme na zřetelné rozdíly mezi rytmy

které není možné dokonale zvukově vyjádřit tleskáním.

Po dobrém zvládnutí taktu dvoučtvrtového budou žáci číst i tyto rytmy v taktu čtyřčtvrtovém a tříčtvrtovém.

K procvičování nám poslouží na rytmické stavebnici dobové hodnoty na zvláštní kartičce

které představujeme před jakoukoli čtvrtovou v kterémkoli taktu, čímž je možno vytvořit beze zbytku všechny potřebné rytmy. Učitel má v ruce tento rytmus a operativně jím mění rytmy na tabuli. Pro větší pestrost může nyní podobně manipulovat i s tabulkou se čtvrtovou pomlkou.

Ani omylem žákům v tomto ročníku nepředložíme rytmy s osminovou pomlkou na těžké polovině doby jako např.

Ty se metodicky i slabikami řeší jinak a přijdou na řadu až později.

Absolvent pátého ročníku by měl umět

- přečíst probrané rytmy se synkopou a osminovou pomlkou na lehké půli doby,
- zapsat rytmy s notou třiosminovou a synkopou,
- rytmicko melodicky zazpívat melodie z diatonických postupů a probraných rytmů.

V šestém ročníku teprve přijdou na řadu noty šestnáctinové.

Nejprve si žáci osvojí nové slabiky a procvičí je ve spojení se všemi známými rytmy v taktech dvou-, tří- a čtyřčtvrtových. Na to nám stačí měsíc.

Jako pomůcka nám poslouží opět rytmická stavebnice a v ní kartičky se čtyřmi šestnáctinami, kterými učitel zpestřuje probrané rytmy. Také nyní procvičujeme stejně pečlivě čtení rytmu jako jeho zápis.

Teprve potom přijdou na řadu rytmy z osmin a šestnáctin. Nejprve si žáci osvojí globálně rytmus

a opět mu věnujeme celý měsíc. V písničkách polkového charakteru je těchto rytmů dostatek pro čtení i zápis.

Další rytmus ze šestnáctin je

Věnujeme-li každému z těchto rytmů celý měsíc, jistě dosáhneme, že je zvládnou všichni žáci aktivně i v diktátu.

Nakonec zavedeme tečkovaný osminový rytmus.

Při výkladu nezdůrazňujeme, že nota třináctinová, osmina s tečkou, trvá třičtvrtě doby. To nikdo odměřit neumí. Mnohem snažší je pochopit a také realizovat, že třináctinová trvá na dobu minus šestnáctina. Předrazit šestnáctinu před dobou je snadné a přesné. Nepovede to také k běžně se vyskytujícímu zkreslování

K procvičování tečkovaných osmin použijeme opět jednodobovou kartičku s tímto rytmem. V umělých písničkách najdeme řadu vhodných příkladů na nácvik všech možných kombinací ve všech probraných taktech.

- Na konci šestého ročníku by každý žák měl ovládat
- a) čtením i zápisem noty šestnáctinové a tečkovaný rytmus osminový,
  - b) rytmicko melodické čtení melodií se snadnými volnými nástupy a z probraných rytmů.

V sedmém ročníku dokončujeme zbývající rytmy v taktech čtvrtových, pokud se vyskytují v běžných lidových písničkách.

Nejprve to bude předtaktí, a to dobové i půldobové. Vyskytují se vlastně pouze v umělých nebo cizích lidových písničkách.

Potom se věnujeme nácviku osminové pomlky na těžké polovině doby. Protože osminová pomlka na lehké půli doby byla snadná, probírala se již v pátém ročníku. Stačilo slabiku pro čtvrtovou notu tá zkrátit na ta, a tím za ní vznikla osminová pomlka. V těžké polovině doby to takto možné a snadné není. Zde nutně musíme osminovou pomlku realizovat a poslouží nám stará muzikantská praktika, která tuto notu četla jako "es" (es-pauza).

Jedná se o tyto rytmy:

Budeme je opět probírat postupně – asi dva měsíčně – a žáci je budou číst globálně, jako celky. Do osmého ročníku nám zbyly poslední rytmy v taktech čtvrtových

a další rytmy, pokud se v nacvičovaných písničkách vyskytnou.

Dalším úkolem bude zvládnání rytmů s ligaturou, např.

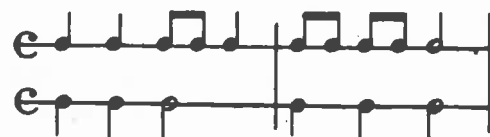

K jejich zápisu na rytmické stavebnici nám slouží obloučky napsané na ohrnutém lístku, který zastrkujeme pod noty.

K větší rytmické samostatnosti žáků přispívá rytmický dvojhlas. Nejprve dvojhlas v tom smyslu, že se třída rozdělí na dvě poloviny a každá čte jiný rytmus. Potom i tak, že každý žák sám čte jeden hlas. Nakonec můžeme s lepšími žáky zkusit čtení dvouhlasých cvičení tak, že každou rukou odklepává jiný rytmus. Samozřejmě budou v levé ruce rytmy co nejsnazší.

Jako výborné cvičení je možné, aby žáci hledali chyby v takovýchto příkladech hraných učitelem rytmicky, nebo rytmicko melodicky na klavír. Pozorní žáci poznají sluchem, že ve druhé čtvrti jsou na rozdíl od předchozího rytmického příkladu dvě osminy.

V devátém ročníku žákům vysvětlíme princip taktů osminových a půlových. Spodní číslice v označení taktu říká, jaké hodnoty počítáme na jednu dobu. V taktech 3/8 bude tedy na jednu dobu osminová

Opět takt po taktu probereme všechny rytmy v taktech osminových, tj. 3/8, 6/8 atd. V druhém pololetí si takt po taktu osvojíme čtení a zápis v taktech půlových

Ani v devátém ročníku nepolevíme v rytmickém výcviku a věnujeme mu v každé hodině 3-5 minut. Není třeba probírat další nové rytmy, spíše se věnujeme utvrzování učiva probraného. Pokud se nějaký nový rytmický útvar v písni nebo sboru vyskytne, není těžké jej vysvětlit a nacvičit, ale to se stane jen výjimečně.

Stále mějme na paměti, že hudební výchova na základní škole nemá cíl vychovávat hudebníky, nýbrž že je to pouze prostředek k rozvíjení schopností.

Přehled učiva rytmu v jednotlivých ročnících ZŠ

1. roč. Rytmus, metrum (doby), takt.

2. roč.

3. roč. Kombinace osminových, čtvrtových a půlových not v taktu tříčtvrtovém. Nota tříčtvrtová. Takt čtyřčtvrtový.

4. roč. Nota třiosminová v taktu 2/4, 4/4, 3/4.

5. roč. Synkopa. Pomlka osminová na lehké polovině doby.

6. roč. Noty šestnáctinové. Tečkovaný rytmus osminový. Ligatura.

7. roč. Předtaktí. Osminová pomlka na těžké polovině doby.

8. roč. Ligatura. Zbývající rytmy v taktech čtvrtových.

9. roč. Takty osminové a půlové.

Otázky k opakování

1. Rytmus, metrum, takt. 2. Rytmický výcvik v prvním ročníku. 3. Rytmický diktát. 4. Způsoby procvičování rytmu. 5. Systém rytmických slabik. 6. Pomůcky k výcviku rytmu.

Intonační a sluchový výcvik

Nejprve je třeba si zodpovědět otázku, zda je nutné učit zpěvu z not žáky, kteří se v životě nebudou profesionálně ani amatérsky aktivně hudbou zabývat. V kapitole o hudebních schopnostech jsme si vysvětlili, že hudební schopnosti, jako smysl pro rytmus, hudební sluch, tonální citění a další, nejsou vrozené, nýbrž rozvíjejí se na základě vrozených vloh hudebními činnostmi, tj. poslechem, zpěvem, hrou a tvořivou činností. Přitom je nasnadě, že pouhým poslechem se nikdo hudebníkem nestane. Podobně i improvizace přispívá k rozvoji schopností teprve tehdy, jsou-li dostatečně rozvinuty základní schopnosti. Klíčovou činností pro rozvoj schopností tedy zůstává reprodukce. Zkušenost navíc potvrdila, že je výhodné rozvíjet schopnosti v předstihu před nástrojovou výukou, protože výcvik hry na nástroj pak postupuje mnohem rychleji a úspěšněji. Hlavním prostředkem k rozvíjení hudebních schopností se tedy stává zpěv z not, tj. intonace a rytmický výcvik. Dobrý učitel hudební výchovy věnuje sluchovému a rytmickému výcviku žáků patřičnou pozornost a dosahuje tím potřebné úrovně jejich hudebních schopností. Roste tím spokojenost žáků s vlastními výkony a míra stimulace k další práci. Naopak učitel, který se domnívá, že zpěv z not je zbytečný a že na něj nemá při výuce čas, je odsouzen k namáhavé a tím nepřitažlivé práci s nemuzikálními žáky, vedoucí k špatným výsledkům. Nepovažujeme zpěv z not za cíl své práce, ale za jediný spolehlivý prostředek k rozvoji hudebních schopností. Cílem tedy není, aby žáci byli schopni zazpívat si z not neznámou píseň, ale jde o jejich optimální hudební rozvoj, k němuž zpěv z not nepochybně vede.

Abychom pochopili, kterou metodou je nejpřirozenější, nejefektivnější a nejsnazší postupovat, uvědomme si některá fakta a souvislosti. Dříve než se člověk začne učit zpívat znot, dovede poznat a zazpívat každý tón, ale neví o tom. Udáme-li mu tóninu (např. C dur) a požádáme, aby zazpíval píseň, třeba Maličká su, začne ji od 3. stupně dané tóniny, tedy od tónu e. Právě tak, když mu po udání tóniny hrajeme jednotlivé tóny a žádáme, aby poznal ten tón, kterým začíná píseň Maličká su, opět to dokáže. Stejným způsobem dokáže člověk zazpívat i poznat i všechny ostatní tóny dané tóniny.

Druhá dovednost, která nám může zpěv z not usnadnit, je zpěv vzestupné a sestupné stupnicové řady. Naše tonální citění a názornost notového písma stačí po krátkém zácviku k tomu, abychom tyto diatonické postupy zpívali i z not dostatečně spolehlivě. Těchto sekundových kroků je v melodiích našich lidových písní 52%. Také opakované tóny čili, primy nejsou obtížné a v melodiích lidových písní jejich asi 18%. Přidáme-li ještě tercie, které vycvičíme překročením jednoho stupně ze stupnicové řady a kterých je asi 18%, zbude nám pouhých 12% intervalů větších než tercie. Pro vybavení tónů následujících po každém větším intervalu, ale i pro první tón každé melodie, můžeme použít již dříve zmíněné techniky opěrných písní. Žák pozná, na který stupeň má skočit a vybaví si jej pomocí známé písně, o níž ví, že právě tímto stupněm začíná.

Vysvětlili jsme si principy vybavování tónů v *tonální metodě písňové*. Zopakujme si je:

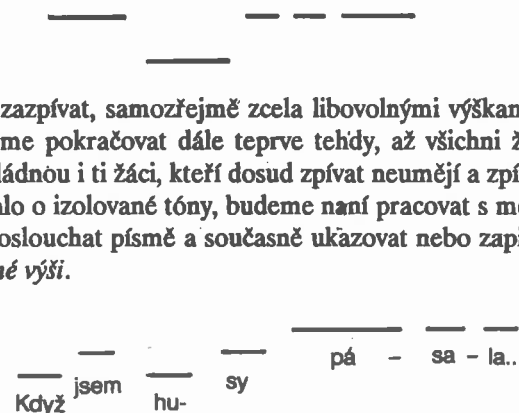
1. *Volné nástupy* (tj. první tón melodie a uprostřed melodie každý tón po větším intervalu) si vybavujeme pomocí *opěrné písně* (tj. všeobecně známé písně, o níž víme, kterým stupněm začíná a kterou ustáleně k vybavování tohoto stupně používáme).
2. *Diatonické postupy* (tj. vzestup a sestup po stupnici) si vybavujeme přímo podle názornosti notového písma a na základě tonálního citění.
3. *Terciové kroky* odvozujeme ze stupnicové řady překročením jednoho pouze myšleného, představeného stupně. Tento způsob je jen pomocný a je možno se bez něj obejít. Pro svou náročnost na hudební představivost není vhodný pro začátečníky nebo žáky prvního stupně.

Probereme nyní učivo zpěvu z not ročník za ročníkem, jak se na základě mnoholetých zkušeností vykrystalizovalo a ukážeme si, jakými postupy je možno je v každé třídě s každým žákem zvládnout.

Do prvního ročníku ZŠ přicházejí děti s nestejnou úrovní hudebního rozvoje. Ty, které prošly dobrou hudební výchovou na mateřské škole nebo jim byla věnována dostatečná péče v rodině, by měly umět zazpívat melodicky i rytmicky správně jednoduché písně v nevelkém rozsahu. Ostatní děti, kterým se ani v rodině ani v mateřské škole této péče nedostalo, písně pouze mluvním tónem recitují, většinou v hluboké poloze. Hlavním úkolem učitele prvního ročníku je *rozezpívat všechny děti*. Pomáhá individuální péče o hlasový i sluchový rozvoj pěvecky nerozvinutých dětí, jak jsme ji popsali v kapitole Hlasový výcvik.

Jak budeme tedy v *prvním ročníku* postupovat? Začneme učivem mateřské školy.

1. Nejprve žákům objasníme pojmy *zvuk* a *tón* a naučíme je rozlišovat tóny *vysoké* a *nízké*. Vycházíme z rozdílu v barvě, protože u nízkých tónů žáci vnímají dobře jejich barvu "bručavou" a u vysokých barvu "pisklavou". Předehráváme jim na klavíru tóny hlubokých oktáv (konta, subkontra) a naproti tomu tóny oktáv vysokých (tří- a čtyř-čárkované) a žáci ukazují rukou tóny vysoké nebo nízké. Rozdíly mezi tóny postupně zmenšujeme, a až se dostaneme oběma rukama do jednočárkované oktávy, musíme otázku změnit. Už nemůžeme zahrát např. f₁ a tázat se, je-li to tón vysoký nebo nízký. To již bude další krok.
2. Tímto druhým krokem bude rozlišování, který ze dvou tónů je vyšší a který nižší. Zahrajeme dva různé tóny v jednočárkované oktávě a žáci ukazují nebo čárkovým písmem zapisují vyšší, nižší nebo stejný tón:

Tyto zápisy mohou pak i zazpívat, samozřejmě zcela libovolnými výškami tónů. Tak, jako v celém postupu intonačního výcviku budeme pokračovat dále teprve tehdy, až všichni žáci toto učivo zvládnou. Mnohého překvapí, že tento úkol zvládnou i ti žáci, kteří dosud zpívat neumějí a zpívají falešně.

3. Zatímco dosud se jednalo o izolované tóny, budeme na ně pracovat s melodií, která náleží do určité tóniny. Žáci budou zpívat nebo poslouchat písmě a současně ukazovat nebo zapisovat čárkami, zda *melodie stoupá, klesá* nebo *zůstává na stejné výši*.

Zásadně přitom nerozlišujeme intervaly, nýbrž pouze směr pohybu melodie v *určité tónině*. Zápis pak můžeme dát dětem zazpívat "z not". Samozřejmě bude správné, i když by žák tento čárkový zápis intonoval třeba takto:

Směr melodie byl zachován a melodie nevybočila z tóniny, reprodukce byla správná. Opět je třeba dosáhnout toho, že všichni žáci tento úkol zvládnou. Výborně žákům poslouží i hra na dětské melodické nástroje, kde každý hráč pohyb melodie názorně vidí.

4. Čtvrtým krokem, kterým se už dostáváme k pravé intonaci a tím k vlastnímu učivu prvního ročníku ZŠ, budou *diatonické postupy* čili *vzestup* a *sestup po stupnici*. Zde už se pohyb melodie zpřesnil na sousední tóny, jejich posloupnost je dána asociací podle dotyku, čímž se jejich zápis i čtení stává jednoznačným. V tomto stadiu již musíme přejít k zápisu not do osnovy a vysvětlit žákům princip zapisování not na linky a do mezer. Ne náhodou tento právě popsáný postup odpovídá i historickému vývoji zápisu melodií. Nejprve si člověk uvědomil pojem výšky tónu, pak zapisoval neumami pouze přibližně její pohyb, až nakonec Guido z Arezza (kolem roku 1000) zavedl linky a klíč, aby se melodie daly zapsat i přečíst jednoznačně.

Nácvik diatonických postupů bude součástí intonačního výcviku od jeho začátku až do konce. Vždy jej bude třeba zdokonalovat, neboť je to nejčastější prvek všech melodií. Zběhllost a spolehlivost ve čtení a zapisování diatonických postupů nejvíce ovlivňuje plynulost zpěvu z not i zápis melodií. V první třídě stačí, když žáci dovedou podle učitelova ukazování rukou nebo na intonační tabuli zpívat nahoru a dolů.

Nejtěžší budou kroky půltónové (mezi 3. a 4. stupněm a mezi 1. a spodním 7. stupněm), kde některé děti budou tyto tóny (např. e₃ f) považovat za stejné.

Právě tak bude některým žákům dělat potíže i opakování téhož tónu po řadě vzestupné nebo sestupné.

Avšak častým procvičováním tohoto "setrvání" melodie na jednom tónu brzy dosáhneme i zde pokroku. Teprve ve vyšším ročníku však budou všichni žáci schopni zvládnout tyto úkoly samostatně.

Při udávání tóniny v prvním ročníku, kdy se schopnost harmonické analýzy žáků teprve začíná rozvíjet, není vhodné zahrát harmonicky celý tónický trojzvuk, protože někteří žáci ještě nedovedou tři současně znějící tóny analyzovat. Proto udáváme tóninu jednohlasem, třeba zahráním nebo zazpíváním řady tónů příslušné tóniny. Přitom nezačínáme ani nekončíme právě žadáním (prvním) stupněm, který by žáci po nás pouze zopakovali. Chybně:

Správně:

Na tomto místě je třeba se zamyslet nad otázkou znalosti jmen not a označení tónin, o níž jsme se dosud nezmínili. Potřebují žáci k tomu, aby správně zazpívali z not neznámou melodii, znát jména not a označení tóniny? Odpovíme si malým pokusem. Předpokládejme, že zpívající nedovede číst noty v altovém klíči C a dejme mu zazpívat následující úryvek.

Prozradíme-li mu, že úryvek začíná prvním stupněm, dovede si sám určit, že nejvyšší tón, na nějž skáče melodie v druhém taktu, je pátý stupeň. Potom už mu nic nechybí ke správnému zazpívání melodie. Má-li to být ve správné výšce, musíme mu na nástroji udát tóninu (zde C dur) a zbytek již zvládne, aniž by potřeboval znát, jak se noty jmenují.

Z pokusu vyplývá, že ke správné vizuální orientaci v každé tónině stačí žákům označit polohu prvního stupně v notách, např. takto:

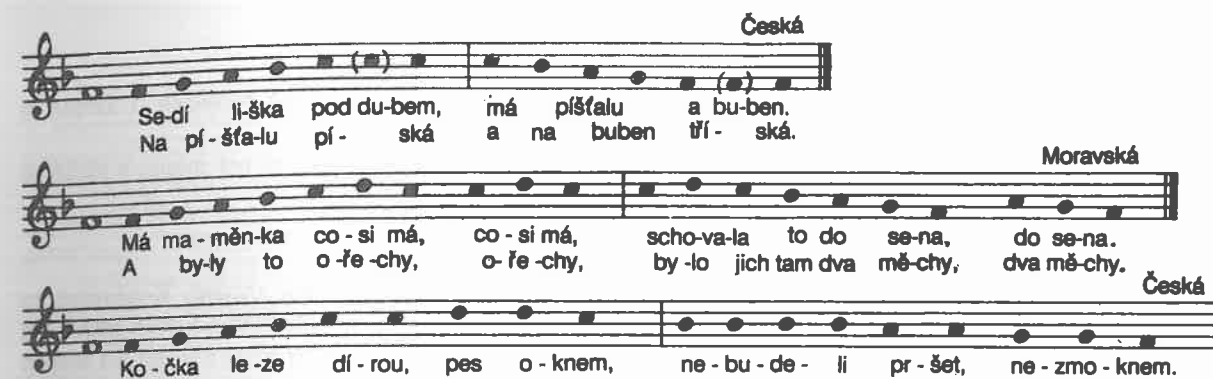
nebo později takto

Při použití tonální metody je stejně snadné zpívat v té či oné tónině. Přitom udáváme-li např. tóninu F dur, dokáže žák zpívat pouze tóny f g a b c d e a žádné jiné. Na rozdíl od hry na nástroj, kde hráč musí myslet na snižování h na b, při zpívání nic snižovat nebude, naopak nedokáže žádné h vůbec zazpívat. Zpívat z not je tedy možno učit žáky hned od začátku ve všech tóninách. Volíme vždy takovou tóninu, která nejlépe vyhovuje rozsahu dětského hlasu. Pro začátek bude nejvhodnější tónina F dur.

První písně z not musí tedy začínat prvním stupněm a obsahovat pouze vzestup a sestup po stupnici. Abychom žákům čtení co nejvíce usnadnili, zapíšeme písně pouze melodicky, tj. hlavičkami not. Jejich

rytmus je obsažen v textu. Jsou to známé dětské písničky, které děti po zazpívání z not na nějakou neutrální slabiku, poznají. Ale i tak nám poslouží.

Také hudební diktát může začít již v prvním ročníku. Začneme dvoutónovými příklady a žáci je budou zapisovat na magnetických tabulkách (Blíže o nich v kapitole o učebních pomůckách.) Žáci si připraví tabulku a potřebný počet magnetků. Učitel jim řekne, od kterého tónu budou příklady začínat, třeba takto: "První tón si dejte do první mezery (f₁). A nyní učitel hraje dvojice tónů od f₁:

Nejprve si žáci příklad zazpívají a přitom rukou ukáží pohyb melodie. Teprve potom zapíší tóny na magnetické tabulce. V první příloze může magnetickou tabulku nahradit větší notová osnova na papíře, na niž klademe papírové hlavičky not nebo knoflíky.

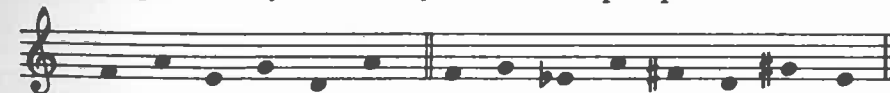
Obtížnější budou příklady třítonové, a proto nepochybíme, když je zařadíme až do druhého ročníku.

V každém případě musíme čtení i zápis melodií vyváženě střídat, aby žákům oba způsoby byl stejně běžné. Diktát se nám zdá těžší jen proto, že se mu věnuje nepoměrně méně času. A přitom musí být jasné, že analýza je pro rozvoj hudebního sluchu vydatnější než pouhé čtení.

Součástí intonačního výcviku bude též výcvik sluchový. V prvním ročníku stačí, naučíme-li žáky reprodukovat krátké 3 - 5-tónové motivky:

Později učíme žáky reprodukovat jednotlivé tóny v rozsahu asi d₁ - a₁.

Tato cvičení jsou zvláště důležitá pro děti sluchově nerozvinuté. Pro většinu dětí jsou však zcela snadná.

Abychom si do budoucna zabezpečili úspěch v intonaci, musíme vždy s dostatečným předstihem naučit žáky zpívat ty písně, které hodláme použít jako opěrné. Proto si již v prvním ročníku osvojíme opěrnou píseň pro první stupeň "Má maměnka cosi má" (nebo Ovčáci, Ach synku apod.), opěrnou píseň pro třetí stupeň "Maličká su", dále opěrnou píseň pro osmý stupeň "Zajíček běží po silnici". Tyto písně budeme utvrzovat také tím, že k nim nacvičíme doprovody na dětské hudební nástroje nebo pohyb a tím zajistíme, že si je žáci oblíbí.

Zde asi končí možnosti a úkoly prvního ročníku.

Má-li být naše práce úspěšná, je třeba si stanovit minimální normy rozvoje hudebních schopností žáků pro každý ročník a ve své práci se jimi řídit.

1. Zazpívat píseň buď sám nebo s třídou.
2. Reprodukovat hlasem předehraný nebo předzpívaný tón v rozsahu $c^1 - a^1$.
3. Poznat ze dvou po sobě zahranych tónů, který je vyšší a který nižší.

The first staff of music is in 2/4 time. It begins with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The melody consists of the following notes: a quarter note G4, a quarter note A4, a half note B-flat4, a half note C5, a quarter note B-flat4, a quarter note A4, a quarter note G4, and a quarter rest. The staff is divided into two measures by a bar line.

Vesele

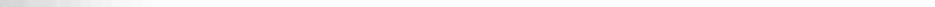
1 Kdž isem já šel k mé panence, ona pekla vdolky, já ji prosil o kou-sí-ček, o-na, že jsou horký.

Česká

Po nacvičení dalšího rytmu

Zvolna Slovenská

1 Do-li-nv. do-li-nv. čo-že je pod ni-mi? Studená vodička tečie do-lu ni-mi.

2. Doliny, doliny, ozývajte sa mi,
zarieckí mládenci, neúfajte se mi.
3. Zariecká dolina smutná, neveselá,
nebola bych na nej, kebych nemusela.

Metodický postup jsme popsali u předchozí písně.
Podle zásady, že na každé písni by se měli žáci něčemu novému z intonace nebo rytmu naučit, by mohli následovat píseň "U Čerčan je háječek" s novým rytmem

Zvolna Česká

1. U Čerčan je há - je - ček, vy - ší - vá tam má milá, má Andulka ro - - zmi - lá šá - te - ček.

2. Vyšla na něm růže,
že tě chci mít, můj milej,
můj Pepíčku rozmilej,
za muže.

K nácvičku další písně "Ta naše hospoda" potřebujeme nový rytmus v taktu třetíčtvrtinovém:

Živě Česká

1. Ta na - še ho - spo - da je tu - ze vy - so - ká, pře - le - tě - la jest ji hu - si - čka di - vo - ká.

2. Přeletěla jest ji
jenom jednou v roce,
vypila vodičku
v tom našem potoce.

3. Tu čistou vypila,
tu kalnou nechala;
co jsem já pro tebe,
můj milý, vystála.

4. Co jsem už vystála,
co ještě vystojím,
pro tebe, můj milý,
co ráda přestojím.

Pro další píseň "Vyletěl holoubek" budeme potřebovat dva nové rytmy:

1. Vy - le - těl ho - lou - bek na ze - le - ný doubek,

vy - le - těl, za - hou - kal, až se dub za - hou - pal, až se dub za - hou - pal.

Abychom mohli z not zazpívat další píseň "Já mám doma kvočnu", musíme si osvojit opačný rytmus:

Živě Česká

1. Já mám do - ma kvočnu, nevím, co si počnu; ne - mů - žu vě - dět, bu - de - li se - dět.

2. Já jí koupil vejce
od našeho strejce;
nemůžu vědět...

3. Já jí koupil husí,
ona, že ji dusí;
nemůžu...

4. Já jí koupil kaččí,
ona, že ji tlačí;
nemůžu...

Zatímco jsme nacvičovali písně s volným nástupem prvního stupně, připravovali jsme vybavování a poznávání *pátého stupně*. Jako opěrná píseň se nejlépe osvědčila "To je zlaté posvícení", poněvadž je všem známá a navíc pátý stupeň se dvakrát opakuje. Za půl roku je možno dosáhnout bezpečné intonace pátého stupně u všech žáků. Nesmíme zapomenout ani na nácviček *grafické podoby* tohoto stupně. U prvního stupně jsme měli jeho polohu v notách přímo označenou. Aby žáci snadno a rychle našli nebo poznali v notách pátý stupeň, budeme kromě prvního stupně označovat celý tónický trojzvuk: První stupeň celkovou notou a třetí a pátý malými plnými hlavičkami

Žáky výslovně upozorníme, že tyto tři základní stupně leží ve třech sousedních mezerách nebo na třech sousedních linkách. Potom pro ně nebude obtížné k danému prvnímu stupni nalézt příslušný pátý a naopak. Na tabuli napíšeme první stupeň a žáci dopíší jeho pátý stupeň. Nebo budou v písni vyhledávat všechny páté stupně. Znalost jmen not k tomu prozatím nepotřebují, neboť jde pouze o polohu noty.

Po zvládnutí intonačním i grafickým můžeme začít s nácvikem písni začínajících pátým stupněm nebo obsahujících jeho volný nástup.

Zásadu, že na každé písni se naučíme něčemu novému z intonace nebo rytmu, si nyní pozměníme takto: novou píseň vybereme tak, aby obsahovala jen probrané učivo. Neboť rytmů si osvojujeme více, než kolik můžeme z časových důvodů nacvičit písní.

První píseň "V Praze verbují" pouze pátým stupněm začíná.

Pochodem Česká

1. V Praze ver - bu - jou, na dva bu - bny, na dvě trou - by marš vy - tru - bu - jou;

vra - ný ko - ně se - dla - jí, chlapi na ně se - da - jí, pryč teď po - je - dou.

2. Holká má milá,
nebudeš-li ty mo věrná,
půjdu já se dát.
Dám sa mezi vojáky,
mezi bílý kabáty,
nebudeš mě znát.

3. Až já budu stát
v širém poli v kumpanii
přijď se podívat.
Spadne-li mi hlavička,
zavaž ji do šátečka,
dej ji pochovat.

Další písně již obsahují i volný nástup pátého stupně uprostřed melodie a najdeme je v učebnicích Hudební výchovy I. - IV. na uvedených stránkách: Měla jsem já hulána III. 51., Do tance V. 154.; nabízejí se i známé písně Dybych já věděla, či sú to koničky, Stojí vrba košatá, Rostú, rostú, Prší prší, Kam děvčátka, kam jdete, Nepojedem na robotu aj.

Už jsme konstatovali, že nácviček intonace musí probíhat oběma směry; paralelně s nácvikem čtení melodií věnujeme stejnou pozornost poznávání stupňů a analýze i zápisu melodií.

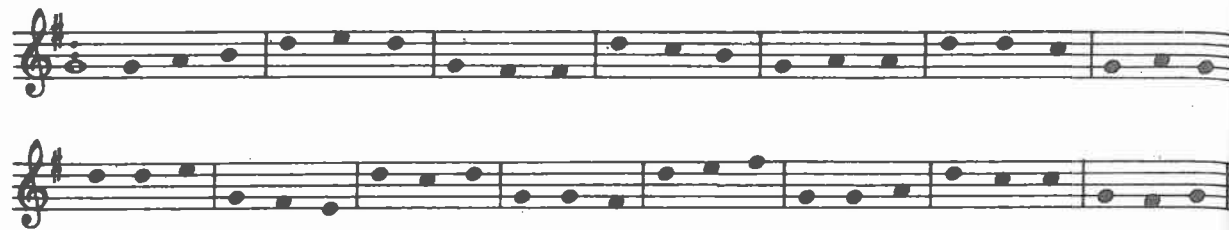
Každou druhou hodinu bude na řadě melodický *diktát*, v němž budeme střídát různé formy:

1. Učitel udá tóninu a pak hraje nebo zpívá jednotlivé stupně a žáci je poznávají. Při neznámých stupních žáci mlčí. Zazní-li první nebo pátý stupeň, začnou zpívat jeho opěrnou píseň.
2. Žáci vyhledávají písně, které začínají od prvního nebo od pátého stupně.
3. Učitel hraje diatonické postupy (v pomalých půlových notách) a žáci pohybem ruky ukazují pohyb melodie nebo ji komentují slovy "stoupá, klesá, stejný".
4. Další možností je melodický diktát na magnetické intonační tabulce. V prvním ročníku jsme skončili u dvoutónových příkladů. Pro žáky druhého ročníku budou přiměřené příklady třítonové.

Polohu prvního stupně v notách žákům vždy oznámíme. V prvním pololetí budou příklady začínat pouze prvního stupněm a budou obsahovat i opakované tóny.

Ve druhém pololetí budou příklady začínat buď prvním nebo pátým stupněm. Aby je žáci mohli poznat, musíme jim vždy po zahrání prvního tónu dát čas na rozmyšlenou a teprve pak jim hrajeme celý příklad.

I když jsme to již konstatovali, nebude marné si znovu připomenout, že formy práce v intonaci je třeba nápaditě střídat, aby žáci v každé hodině dělali opět něco jiného. V liché hodině bude mít čtení formu hádanek, v jiné formu závodění apod. Cíl si stanovíme jen takový, aby jej splnili všichni žáci. Poznáme, že diktát zapisují správně i ti žáci, kteří mají s intonací potíže. Jejich handykep totiž není v sluchu, ale v hlase.

V *sluchových cvičeních* ve druhém ročníku pokračujeme v reprodukci jednotlivých tónů v celém rozsahu zpěvního hlasu žáků ($c_1 - d_2$).

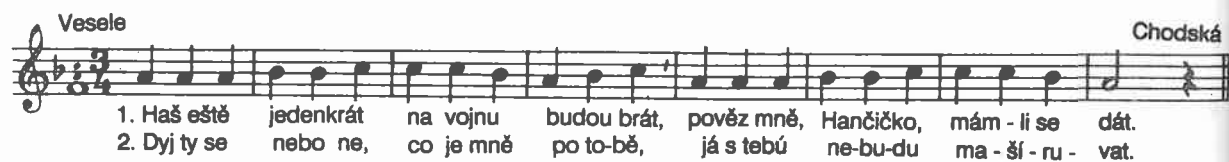
Jsmo-li důslední a provádíme tato cvičení v každé hodině, víme již, kteří žáci je potřebují a těm věnujeme patřičnou pozornost.

Na konci *druhého ročníku* by každý žák měl být v intonaci schopen:

1. samostatně i v rámci třídy zazpívat píseň,
2. reprodukovat zpěvem předebraný nebo předzpívaný tón (v rozsahu svého hlasu),
3. zazpívat z not nebo alespoň poznat a rukou ukázat vzestup po stupnici.

Ve *třetím ročníku* nacvičíme pouze volný nástup *třetího stupně*. Tento důležitý stupeň je ze všech nejtěžší a nejošidnější, avšak jeho zvládnutí nám umožní nácvik velkého výběru písní. Opěrnou píseň "*Malička su*" jsme si již dříve připravili.

Jako první si nacvičíme z not píseň "*Haš eště jedenkrát*", která třetím stupněm pouze začíná.

Další písně najdeme v učebnicích Hudební výchovy I. – IV. na uvedených stránkách: Dů kravičky, dů II.102., Spi, Janičku II.56., Škubajte, kravičky II.19., Karička čertova V.136.; další známé písně jsou Dostal jsem koníčka sivovraného, Táhle je háječek, Proto sem si kanafasku koupila.

Jsmo-li přesvědčeni, že pro zpěv z not je třeba učit *tónický kvintakord*, případně jeho obměny, poslouží nám k jejich procvičení písně "Zahrajte mi, muzikanti II.26., Ti zlosejnští muzikanti II.70. aj. Brzy však poznáme, že tyto písně lze stejně snadno nacvičovat na základě volně nastupujícího třetího stupně.

Doposud jsme se zabývali intonací v tóninách durových. Výskyt mollových písní v našem folkloru (asi 1% českých a 10% moravských) vyžaduje, abychom věnovali přiměřenou pozornost též intonaci v *moll*.

Zatímco *teoreticky* se zdá snazší, vycházíme-li ze stupnice *scuběžné* (tj. a moll odvozené od C dur), pro *intonaci* je snazší a výhodnější odvozovat moll od *stejnomené* stupnice durové (tj. c moll od C dur). Většina stupňů je totiž stejná v dur i moll a pouze pro ten stupeň, který je v moll odlišný, si později zavedeme novou opěrnou píseň.

Abychom se vyhnuli komplikacím s rozlišováním moll harmonické, melodické a aiolské, omezíme se pro začátek na prvních pět stupňů – *pentachord* a naučíme žáky rozlišovat řadu durovou a mollovou.

Opět vyjdeme ze známých melodií, kdy např. začátek písně Kočka leze dřívou je zcela jednoznačný pro durovou řadu a píseň Nad Tatrou se blýska nás uvede bezpečně do řady mollové. Nešťastný nápad pomáhat si uměle vytvořenou melodií

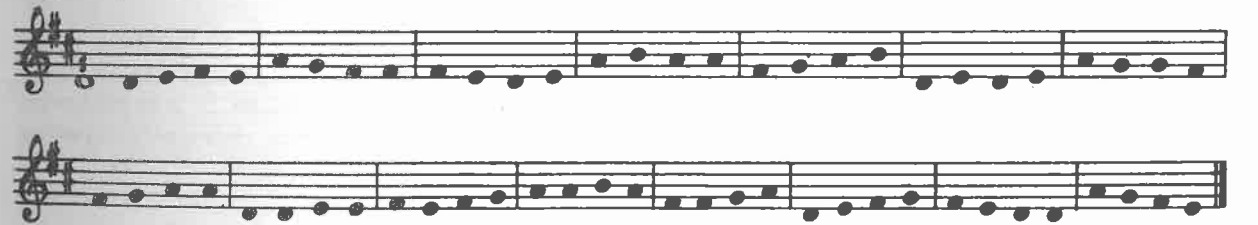
je velice ošidný. Neboť, zazpívá-li žák na slovo "durová" mollovou melodií nebo naopak, jakou má možnost poznat, zda zpíval správně či chybně?

V *diktátu* se ve třetím ročníku stále ještě omezujeme pouze na formu melodickou. Budou to jen diatonické postupy od probraných stupňů, prvního, pátého atřetího. Může to být diktát *simultánní* i *pamětný* a žáci jej mohou rychle provést pokládáním magnetků na magnetickou tabulku. Tóninu udáváme již zahráním *tónického trojzvuku* (harmonicky) nebo celé kadence. Polohu prvního stupně (žáci stále ještě nemusí znát noty a označení tónin!) udá učitel slovy, např. "První stupeň (červený magnet) si dejte do první mezery (F dur)." Třetí (žlutý) a pátý (modrý) stupeň si žáci sami dají do druhé a třetí mezery.

U obou diktátů má žák dva úkoly.

1. poznat, kterým stupněm příklad začíná a
2. od tohoto tónu pak zapsat diatonické postupy. Na oba úkoly musíme dát žákovi přiměřený čas. Proto učitel po udání tóniny nejprve zahraje pouze první tón diktátu. Žáci jej pomocí opěrné písně poznají a zapíší černým magnetkem. Pohledem na učitele naznačí, že úkol zvládli a učitel začne hrát celý příklad. Při *simultánním* diktátu hraje učitel pomalé půlové noty a žáci je současně zapisují. Na každý příklad si žák vždy předem do ruky připraví potřebný počet magnetků. Po dohrání příkladu je diktát skončen. Na začátku roku můžeme ještě jednou pro kontrolu diktát přehrát, později už to nebude ani třeba a žáci nám diktát pro kontrolu sami zazpívají.

V *diktátu pamětném* zahraje učitel první tón, žáci jej poznají a zapíší. Potom několikrát za sebou přehraje celý příklad. Žáci si jej zapamatují, společně si jej zazpívají a rukou ukazují, pak podle paměti zapíší. Opět nepřehánějme náročnost a spokojme se s příklady čtyřtónovými začínajícími probranými stupni.

Snad neuškodí připomeneme-li si, že i v případě, že intonační cvičení provádíme formou diktátu, nepřestává platit zásada, že na intonaci máme pouze 3 – 5 minut v hodině. Vezmeme tedy jen tolik příkladů, kolik jich stačí žáci zapsat v daném čase.

Ve *sluchových cvičeních* zavádíme ve třetím ročníku jako nový prvek *oktávovou transpozici*. Hrajeme žákům tóny z dvou čárkované oktávy a oni je zpívají ve své oktávě jednočárkované. Pro mnoho dětí to bude zakrátko snadné, pro žáky sluchově méně rozvinuté to bude velmi účinný prostředek rozvoje hudebního sluchu.

Horní notu hrajeme, spodní žák zpívá.

Je na čase začít s rozvíjením *harmonického slýšení* analýzou dvojhlasu. První úkoly budou velmi snadné a většina dětí je bude bez obtíží zvládat. Jsou však stejně jako předchozí cvičení určeny dětem sluchově málo rozvinutým, kterým budou průpravou k dvojhlasému zpěvu.

Začínáme nejběžnější konsonancí – tercií – a žádáme reprodukci vrchního tónu.

Po pár měsících přidáme též sexty.

V druhém pololetí to mohou být již všechny konsonantní intervaly: terciie, kvarty, kvinty a sexty.

Při dobré práci učitele i žáků by na konci třetího ročníku měli všichni žáci umět:

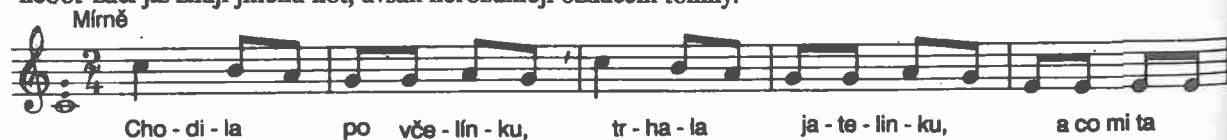
1. zpívat písně samostatně i s třídou,
2. reprodukovat jednotlivé tóny v rozsahu zpěvného hlasu,
3. po udání tóniny zazpívat opěrné písně prvního, pátého i třetího stupně,
4. intonovat nebo zapisovat diatonické postupy.

Intonace ve čtvrtém ročníku už má vysokou úroveň, neboť žáci mají značně rozvinuté hudební schopnosti jako hudební sluch, tonální cítění, počátky harmonického slyšení a samozřejmě značné schopnosti rytmické. To nám i při malé časové dotaci dává možnost pracovat na úrovni a dosahovat dosud nevídaných výsledků. Nácvik písní i dvojhlasých jde rychle a vede ke kvalitní reprodukci a tím k hlubšímu estetickému prožitku. Úroveň schopností žáků by dovoľovala postupovat v intonaci mnohem rychleji, avšak nedejme se strhnout k maximalismu. Dobře zvládnuté i menší množství učiva, a to se všemi žáky, znamená více. Nevychováváme budoucí hudební profesionály, nýbrž intonace nám slouží k rozvoji hudebních schopností všech žáků. Jen v tomto smyslu má vůbec své opodstatnění na základní škole.

Také v tomto ročníku se spokojíme s nácvikem pouze jednoho stupně a dále zdokonalíme výcvik diatonických postupů. Bude to *osmý stupeň* nejlépe pomocí opěrné písně *Zajíček běží po silnici*. Intonačně je snadné, nesmíme však ošidit nácvik vyhledávání tohoto stupně v notách. Žáci si uvědomí, že je to opakování prvního stupně ve vyšší oktávě. Má tedy stejné jméno jako první stupeň a leží-li první, třetí a pátý stupeň na lince, bude osmý v mezeře a naopak. Přitom mezi pátým a osmým stupněm je vždy jedna volná linka.

Pro písně s osmým stupněm se nejlépe hodí tónina C dur. Také po stránce naukové je to výhodné, neboť žáci již znají jména not, avšak nerozumějí označení tóniny.

Další písně s volným nástupem osmého stupně jsou: Krásna, krásna IV. 64., Jo ti povídám IV. 26., Pod našima okny v tej dolině, Keď ja pojdem na tú vojnu kuruckú, Sedemdesiat sukien, mala a mnohé jiné. Také

opakujeme nebo nacvičíme píseň Bude zima, bude mráz II. 29., kterou budeme potřebovat v pátém ročníku jako opěrnou píseň pro spodní pátý stupeň.

Ve čtvrtém ročníku pokročíme také v intonaci tóniny mollové. Pětítónový rozsah (pentachord) rozšíříme o jeden stupeň nahoru (na hexachord) a procvičíme volně nastupující pátý stupeň.

Z tohoto materiálu je možno nacvičit písně Nechoď k nám, synečku, Zahraj mi, dudáčku, Až půjdu na trávu, Milá, čo tobíš, V jednom malém domě V. 135.

V tomto roce také nacvičíme s předstihem opěvnou píseň pro mollový třetí stupeň m^3 , kterou budeme potřebovat v pátém ročníku.

Žáci čtvrtého ročníku jsou již schopni zapisovat diktát do notového sešitu. Zásadně píšeme tužkou a po ruce máme gumu. Naučíme je, že musí psát hlavičky not pouze kratičkými (1 mm) čárkami na lince nebo v mezeře. Jen tak stačí psát i simultánně. Druhý příkaz je psát tyto hlavičky asi 1 cm od sebe. Jen tak budou noty čitelné.

Příklady budou již pětítónové a aby byly snáze zapamatovatelné, hrajeme je žákům rytmizovaně. Žáci si však všimají pouze melodie.

V tomto roce žáci již zvládli jména not a hudební abecedu vzestupně i sestupně, takže mohou kromě psaného diktátu konkretizovat předebrané melodie jmény not. V tomto roce to smí být pouze v C dur. Nejprve to bude simultánní diktát s celou třídou. Učitel udá tóninu C dur a zahraje první tón. Žáci jej pomocí opěrné písně poznají a zazpívají jménem noty. Další tóny již poznávají podle pohybu melodie. Dříve říkali pouze "stoupá, klesá, stejný", nyní již dovedou každý tón pojmenovat. Pomůže jim, když pohyb melodie očima sledují na intonační tabulce. Přiměřené jsou pomalé půlové noty. Brzy po nácviku přecházíme na zpěv jednotlivců, příp. i o závod, kdo rychleji. Správnost je samozřejmou podmínkou.

Ve druhém pololetí mohou žáci předebrané melodie diktátu zapisovat do sešitu jmény not. Vzhledem k úrovni znalostí žáků je samozřejmé, že tato cvičení mohou být stále pouze v C dur.

Při diktátu jednotlivých stupňů nacvičujeme obě stránky problému: sluchovou i vizuální. Při sluchovém nácviku už přecházíme do druhého stadia vybavování. Po zaznění tónu si žák představí začátek opěrné písně a oznámí nebo zapíše příslušný stupeň. Paralelně s tím nacvičujeme i vyhledávání polohy každého stupně. Žáci si do sešitu označí hlavní stupně učitelem udané tóniny. Potom učitel číslicemi diktuje stupně a žáci je hlavičkami not zapisují. Brzy poznáme, že toto cvičení je pro úspěch v intonaci důležitější než nácvik sluchový. Ví-li žák, který stupeň má zazpívat, obvykle jej snadno treffi. Naopak poznat ze zápisu, o který stupeň se jedná, žákům obvykle trvá déle.

Také toto cvičení je možno spojit v C dur se jmény not. Učitel říká číslovkou stupně a žáci je zapisují jménem not.

Ve sluchových cvičeních budou žáci již reprodukovat zpěvem jednotlivé tóny ze tří oktáv: malé, jednočárkované a dvoučárkované. Nejprve jim hrajeme pouze tóny malé oktávy a žáci je zpívají ve své jednočárkované.